

ภพเพลงไชยไชย"

ในตอนนีเหมือนกับคำถวายพระพรตามแบบอินเดียว่า "ชยตุ มหาราช"
 ประการที่สี่ ตัวละครเอกฝ่ายชายหรือพระเอกก่อนที่จะได้พบกับตัวละครเอกฝ่ายหญิงหรือนางเอกนั้น มักจะต้องมีภรรยาอยู่ก่อนแล้ว ส่วนนางเอกจะเป็นภรรยาที่ได้มาด้วยความรัก ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ปรากฏว่า ก่อนที่พระสมุทรโฆษจะได้พบกับนางพินทุมดีนั้นก็ทรงมีชายาอยู่แล้วคือ นางสุรสุดา ทั้งนี้เป็นเพราะอิทธิพลความนึกคิดแบบอินเดียที่ถือว่า การแสวงหาหญิงมาเป็นภรรยาหลาย ๆ คนนั้น เป็นเกียรติยศอย่างหนึ่งของนักรบ

คุณค่า

คุณค่าของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีอยู่ ทั้งในด้านความงามทางวรรณคดีและความรู้ในเรื่องด้านต่าง ๆ ดังจะแยกกล่าวได้ดังนี้

๑. *คุณค่าทางด้านความงาม* โดยส่วนรวมของเรื่องแล้วปรากฏว่าวรรณคดีเรื่องนี้ได้เปรียบวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในแง่ที่ว่า การใช้คำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ กวีสามารถเลือกใช้ลีลาของฉันทลักษณ์ให้เข้ากับบรรยากาศ และเหตุการณ์ของเรื่องได้เป็นอย่างดี เช่น ในตอนเริ่มต้นเรื่อง เกริ่นเรื่อง กวีใช้ฉันทลักษณ์ ๑๖ หรือ *ภาพย์ฉับ* เป็นการดำเนินเรื่องไปอย่างชรรดา แต่พอเริ่มไหว้ครูเล่นหนึ่งก็เปลี่ยนจังหวะมาเป็นฉันทลักษณ์ ๑๑ หรือ *อินทรวีเชียรฉันทลักษณ์* อันมีลักษณะศักดิ์สิทธิ์และให้ความงดงามในทันที ตอนพรรณานบ้านเมืองก็ยิ่งใช้อินทรวีเชียรฉันทลักษณ์อยู่ แต่ทันใดที่กล่าวถึงนางพินทุมดีและพระสมุทรโฆษก็เปลี่ยนลีลามาเป็นฉันทลักษณ์ ๑๔ หรือ *สันติฉันทลักษณ์* อันมีลีลาอ่อนหวาน นุ่มนวล เหมาะแก่การพรรณนาตอนบรรยายเรื่องเบิกโรงต่าง ๆ เป็นตอนที่ต้องการความรวดเร็วไม่ต้องการพรรณนาให้ยืดยาว กวีก็เปลี่ยนลีลามาเป็นฉันทลักษณ์ ๒๔ อันมีลีลาสั้น ๆ ไม่กังวลถึงครุลหุ ตอนที่กวีเปลี่ยนลีลาของฉันทลักษณ์อย่างคล่องแคล่วที่สุดก็คือฉากรบ ขณะที่มหาอำมาตย์สั่งกลับเจรจาห้ามทัพนั้น กวีใช้

อินทรวชิรฉัตร อันมีลีลาอ่อนหวานเหมือนกับเป็นการอ้อนวอน ส่วนคำตอบของกษัตริย์ทั้งสองก็ใช้*กาวพยัคฆ์* อันมีลีลาแข็งกร้าวกว่า เพราะคำตอบของกษัตริย์เหล่านั้นก็คือต้องการจะรบ ในขณะที่รบกัน กวีคงใช้*กาวพยัคฆ์*บรรยายเป็นส่วนใหญ่ ตอนที่ทหารล้มตายกันมาก กวีก็เปลี่ยนมาเป็น*วสันตดิถีฉัตร* อันแสดงถึงความสดในภาพที่ปรากฏ ครั้นถึงตอนกษัตริย์ทั้งสองพ่ายแพ้พระสมุทรโฆษ กวีก็เปลี่ยนลีลามาเป็นฉัตรที่ ๑๙ หรือ*สักทูลลววิกิฉัตร* อันแสดงออกถึงความหายนะ สิ้นหวัง และ ในตอนที่พระเจ้าพินทุ์ตัดทัพเป็นทูตมาเชิญเสด็จพระสมุทรโฆษ กลับคืนสู่พรหมนครนั้น กวีก็ใช้ฉัตรที่ ๑๕ หรือ*มาลินีฉัตร* อันแสดงความโอดอาสง่างามของกองทัพ จบลงด้วย*วสันตดิถีฉัตร* เมื่อพระสมุทรโฆษ และนางพินทุ์เสด็จกลับเมืองพรหมนคร เพื่อแสดงความสุขความยินดีของตัวละครเอกทั้งคู่ในบั้นปลาย ลีลาของฉัตรที่กวีเลือกใช้จึงนับว่าเหมาะสมกับเหตุการณ์ของเรื่องเป็นอย่างดี

นอกจากความงามในแง่ส่วนรวมทั้งเรื่องดังกล่าวแล้ว หากจะพิจารณาโดยละเอียดแต่ละตอน ก็ยังพบแง่มุมของคำฉัตรที่เรื่องนี้อีกหลายแง่ ดังจะยกมากกว่าเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑.๑ *การเลือกใช้คำ* ดังจะเห็นได้จากคำที่กวีใช้เรียกผู้หญิง ซึ่งล้วนแต่เลือกสรรมาเป็นอย่างดี เช่น เทพี พนิดา แก้วกัลยา เสาวภาค พาลพนิดา พระพญ นุชน้อง โฉมหนูชองงค์ น้องแก้ว อนุช โฉมสวาท ยุกินทรพาลพนิดา สุดารัตน์ พบุพพรรณภาคย์ แก้วกัปตน นุชนงคราญ ยอดยุกินทร สุดามาลย์ อนงค์นุช เอกอนงค์ พงา พนิตกนิษฐ์ สุดาสมรมิตร ยุกยงลาเภพงา อัครพญ อรอนุช พงโพช เขาวเรศ ยอดยุกิน เขาวยศ วิมลมาลย์ สุดาพงา อ่อนไถ ยุกยศ คำที่กวีเลือกมาใช้เหล่านี้มีทั้งคำ สั้น ๆ ง่าย ๆ และคำที่ประสมกันเข้าจนชิดยาว แต่ทุกคำก็ให้ความหมายอย่างเต็มที่ ทำให้เห็นได้ว่านางนั้นมีความงาม ความเปราะบาง น่าทูลนอม และมีศสูง

๑.๒ *เสียงเสนาะ* ความไพเราะในด้านเสียงของสมุทรโฆษคำฉัตรที่มีอยู่พร้อมทั้งในด้านสัมผัส ลีลาจังหวะ การเลียนเสียงธรรมชาติ และการเล่นคำ ดังจะได้กล่าวถึงแต่ละด้านดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ สัมผัส เสียงสัมผัสส่วนใหญ่เป็นสัมผัส

อักษร อันทำให้เกิดเสียงกลมกลืนกันไปหมดทั้งบท ฟังแล้วระรื่นหู เช่น

"ยางทอนกระสาสา	ริกาโศกก็เซาไว
คลอนคลอนทิพากร	ก่าสรตสาวกระสาศีลย์"
"ชมเยอชมชลชมแลชมพนพนม	
ชื่นชมและชมสระ	สโรช"
"แสนโศกแสนทุกขแสนแสงสว่างสำนักนี้สำนิง	
แสนรื้อนเร้งรื้อนริง	อุรา"

สัมผัสเหล่านี้นอกจากจะให้ความไพเราะในด้านเสียงแล้ว ยังให้ความรู้สึกที่แผงอยู่อีกด้วย ในบทแรกและบทสุดท้ายที่ยกมาเป็นตัวอย่าง จะเห็นได้ว่า กวีใช้เสียงเสียดแทรก หรือเสียง ส เป็นส่วนมาก ให้ความรู้สึกเสียดแทง เศร้าโศกตลอดทั้งบท ส่วนในบทที่สองเสียง ข แผงความรู้สึกอันชื่นชมของกวีที่มีต่อสิ่งที่ได้พบเห็นด้วย

๑.๒.๒ สิวา จังหวะ คือการเลือกใช้คำ ให้ความไพเราะที่ให้ความเหมาะสมแก่อารมณ์ของตัวละคร เหมาะแก่การเคลื่อนไหว เช่น ในตอนที่พระสมุทรโฆษออกรบ ขณะที่ทรงหน้าวศรนั้น มีอิริยาบถอันเชื่องช้า งามสง่างาม ดังจะเห็นได้จากลีลาของฉันทันท์ที่ว่า

"ท้าวหน้าวศรศีกต์แสดง บัวบาทจำทรง
 จ่านวยขันในสนาม
 ฤทธาพลพระพิงขาม แสดงเดโชสนาม
 ในรงค์ดวาลธณู"

บทที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ใช้คำประพันธ์ที่เป็นกาพย์ยังอันมีลีลาเนิบนาบ ทั้งเสียงที่เลือกมาใช้ก็มีสัมผัสกันอย่างมากมาย เหมือนในบทที่กวีตั้งใจเล่นสัมผัสในข้อ ๑.๒.๑ แต่กลับเลือกใช้สระเสียงยาวเป็นส่วนมาก เพื่อให้ฉันทันท์มีจังหวะช้า และโดยการใช้กาพย์ยังเช่นเดียวกันนี้เองกวีอาจจะเลือกใช้คำตายเพื่อให้ลีลาจังหวะกระชั้นขึ้นก็ได้ ดังในฉากรบ

ประชิดตัวที่ว่า

"อุกคฤกุลพลบุกรุกรอน ไพรินทรนิกร
รณับรรณาตในรณ"

อีกตอนหนึ่งคือ ตอนที่คลื่นซัดชนชาติ อันเป็นเหตุให้พระสมุทรโฆษ
ทรงต้องพลัดพรากจากนางพินทุมดี ในตอนนั้นกวีเลือกใช้*มาลีนิพนธ์* อัน
มีลีลาสั้น ๆ ชัดเป็นห่วง ๆ ดังความรู้สึกของคนที่กำลังจะจมน้ำตาย
ว่า

กรเกาะทุมละล่อนทรง โศกอยู่เองค์ อนิจจนาถ
อรอนชคณิงราช นเรนทร์คณิงนาถ พนิตนาง

๑.๒.๓ *การเลียนเสียงธรรมชาติ* เป็นอีกวิธีหนึ่ง
ที่กวีใช้เพื่อให้เกิดเสียงเสนาะแก่บทกวีของตน ในเรื่องสมุทรโฆษก็มี
ปรากฏอยู่หลายตอน เช่น

"หึ่งหึ่งเสียงมธุรกรอึง คู่เคี้ยเคี้ยงคลึง
บคลากุสมุสาทร"
"นกแสกแขวกเด้าเฝ้าปลาย ไม้ม่วงขวัญหมาย
และร้องว้าวากาวน"

การเลียนเสียงธรรมชาติในคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ทำได้ยากกว่าคำ
ประพันธ์ประเภทอื่น เช่น กลอน แต่กวีก็สามารถใช้เทคนิคดังกล่าว
ได้อย่างเหมาะสม

๑.๒.๔ *การเล่นคำ* คือการใช้คำซ้ำซากกันในที่
อันเหมาะสม เช่น

"มนตรี*สุสังกัล* ปกคั่นยัง*ราชา*
*ราชา*ครั้นฟัง*สา-* รกีสั่ง*สุสังกัล*ย์"

ในที่นี้กวีเล่นคำ *สุสังกะลป์* กับ *ราชา* โดยใช้ซ้ำกันคำละ ๒ แห่ง และได้ความหมายที่ต้องการ ส่วนการใช้คำคำเดียวกัน แต่มีความหมายต่างกันก็มี เช่น

"เต้าโหมงคิดโหมงนับ แต่โพนพนาราม	ลำดับได้ก็โหมงยาม ก็เนิ่นนาฬิกาหลาย"
"โก้ววานหว้ายฝัว ผั่งพ้องผั่งพบพาน	เสาะสืบหานราบาล บพิตรด้วยช่วยเอ็นดู"

ในที่นี้จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้คำพ้องที่เป็นทั้งชื่อสัตว์ และเป็นคำนามเรียกสิ่งอื่น หรือเป็นคำช่วยกริยา ให้ความตามความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร

๑.๓ ความหมายอันไพเราะกินใจ แรงงามของสมุทรโฆษ คำฉันท์ในด้านนี้อาจจะแยกกล่าวออกเป็นประเภทย่อย ๆ ได้ ดังนี้

๑.๓.๑ การใช้คำที่ให้เสียงและความหมายที่ไพเราะ นอกเหนือไปจากที่กล่าวไว้ข้างแล้ว ในแง่การเลือกใช้คำ กวียังเลือกคำทั้งที่งามทั้งเสียงและความหมายได้อีกหลายประเภท ไม่จำเพาะแต่จะต้องเป็นเพียงคำใช้เรียกบุคคลอันเป็นที่รักเท่านั้น ดังคำที่กวีใช้ในสมุทรโฆษคำฉันท์ว่า

พฤษาคือล่าวเทียบ และลาลัดพันลอกเลื่อน

คำว่าล่าวเทียบ ที่กวีเลือกมาใช้ในที่นี้บ่งได้ว่างามทั้งเสียงและความหมาย

๑.๓.๒ การอุปมาอุปไมย หรือการกล่าวเปรียบเทียบบ เพื่อให้ผู้อ่านเห็น และรู้สึกชัดเจนยิ่งขึ้นว่าการอธิบายอย่างธรรมดา เช่น คำชมโฉมนางพินทุมดีที่ว่า

ตาสมรคือศรยิงยรร ทรวงสองโทยพรรษ
และกามกวนกลางใจ

ความในตอนนั้นก็เพื่อที่จะเปรียบเทียบให้เห็นว่า ดวงตาของนางมีอิทธิพลเพียงใด หรือตอนที่กวีจะบรรยายให้เห็นว่า ความทุกข์ของพิथाชระที่ต้องเสียมียไปนั้นเป็นอย่างไร กวีก็ใช้ความอุปมาอุปไมยว่า

ไฟดงในแด่เกษียม กระจ่อ

แสดงให้เห็นว่าความร้อนรุ่มในอกของพิथाชระนั้นมีความรุนแรงมากราวกับมีไฟคุดอยู่

๑.๓.๓ *การใช้สัญลักษณ์* คือการใช้สิ่งหนึ่งเรียกแทนอีกสิ่งหนึ่งเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นชีวิตจิตใจ หรือความหมายที่แฝงอยู่ในสิ่งนั้น เช่น ในตอนที่พระสมุทโรฆเสด็จแรมไพร ได้เวลาโพลเพล้ กวีต้องการที่จะบรรยายภาพในขณะนั้นว่าเป็นเวลาต่อเนื่องกันระหว่างกลางวันกับกลางคืน ความอ้อยอิ่งของเวลาหรือการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้า ๆ ก็เหมือนกับว่าพระสุริยเทพอันเป็นสัญลักษณ์แทนดวงอาทิตย์กำลังเคลื่อนลับภูเขายไป แต่ก็ยังริรอคอยพระสมุทโรฆอยู่ การริรอของพระสุริยเทพ ก็ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนอาการที่ดวงอาทิตย์ค่อยเคลื่อนตกไปอย่างช้า ๆ ความในตอนนั้นก็บรรยายว่า

พระสุริยลับไศล ร้าไฟลับพระเมรุลง
พระสุริยอัสดง- คตเคว้านเรสุร

๑.๓.๔ *การกล่าวเกินจริงหรือผิดความจริง* ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านแลเห็นความงามอันยิ่งใหญ่ หรืออย่างอื่น ๆ ที่ยิ่งใหญ่ ดังเช่นที่กวีกล่าวชมโฉมนางพินทุมตีว่า

เจ้านั้นมีโฉมคือจะประโลม ทั้งแหล่งหล้าและฟ้าดิน

หรือตอนที่กวีชมใบไม้ว่าเขียวชอุ่ม กวีก็เปรียบเทียบว่าเขียวราวกับมรกตตั้งความว่า

ในตอนนั้นผู้อ่านจะมองเห็นภาพขงที่กำลังสะบัดปลิว หรือในตอนพรรณนาภาพอาศรมเทพารักษ์ซึ่งนางพินทุมดีไปใช้บน กวีได้บรรยายภาพต้นไม้อันมีกิ่งก้านสาขาร่มรื่น และยามที่จะต้องลมกิ่งไม้ก็โอนแอ่นไปมาราวกับจะพือนร่า ดังความว่า

ลมไวกิ่งกลพ้อน

ก็กระหย่อนขนานโยน

ภาพขง และ กิ่งไม้ จึงไม่เป็นแต่เพียงภาพอันแข็งทื่อ ไร้ชีวิตชีวาเท่านั้นแต่เป็นภาพที่เคลื่อนไหวได้

๑.๓.๘ การพรรณนาหรือการบรรยายที่ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพตามไปกับจินตนาการของกวีด้วย ซึ่งมีทั้งภาพของธรรมชาติอันงดงาม และภาพของตัวละครในอิริยาบถอันชวนซึ่ง ตัวอย่างของภาพธรรมชาติได้แก่ ตอนที่พระสมุทรวโฆษจะทรงฟื้นคืนชีพจากการสะกดในตอนเช้า เสียงสัตว์ต่าง ๆ ค่อยร่ำร้องขึ้น จน

เหิมเรียกพระสุริยพี-

เราะเสียงมีมี

เมื่อจักอุไทยไชแสง

อรุโณคมร์ศมีแสง

สุริยศักดิ์สำแดง

ในยอดยุคนครศรี

ทินกรกระกรจามี-

กรกรรัศมี

ตรงครัตน์พรรณราย

บุรพาภาสกรจรฉาย

ฉลุปรุพพราย

ตระศักดิ์สุริยประภา

ในตอนนั้นผู้อ่านจะมองเห็นภาพพระอาทิตย์ที่ค่อยเคลื่อนขึ้นสู่ฟ้า ผ่านยอดเขาแล้ว sacer ศมีเป็นลำแสงลงมาจับอยู่ที่ราชรถทรง แสงพระอาทิตย์ในตอนนี้เป็นประกายเหมือนส่องลอดลายฉลุลงมา ได้แก่ภาพของพระสมุทรวโฆษกับนางพินทุมดีตอนที่ตระกองกอดกัน เมื่อได้พบกันอีกครั้ง ซึ่งทำให้ทั้งสององค์ถึงกับ

ชลเนตรธิเบศร์ถึงยังพักตรอรอาบ

ไฉนนามพุนชกรอาบ

พระทรวง

ในตอนนั้นผู้อ่านจะมองเห็นภาพ สามภรรยาคนหนึ่งซึ่งต้องพลัดพรากจากกันไป แล้วได้กลับคืนมาพบกันอีกกำลังกอดกันร้องไห้ด้วยความปลื้มปีติ จนหยาดน้ำตาของสองฝ่ายรินอาบอีกฝ่ายหนึ่ง

๒. *คุณค่าทางด้านความรู้* คุณค่าของสมุทรโฆษคำฉันท์นอกจากจะอยู่ที่ความงามในแง่ต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว ก็ยังมีคุณค่าที่ความรู้ อีกด้วย ความรู้ที่จะได้จากเรื่องนี้อาจจะกล่าวถึงได้เป็นประเภท ๆ ดังนี้

๒.๑ *เรื่องหนึ่ง* เนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้เกิดขึ้นด้วยเจตนาที่จะใช้เล่นหนัง เราจึงได้ทราบวิธีการเกี่ยวกับการเล่นหนังในสมัยนั้นได้พอสมควร ตั้งแต่วิธีการเล่น เริ่มจากการฉลุหนัง จนถึงการส่องไฟหลังจอ ตลอดจนธรรมเนียมการเล่นเบิกโรงก่อนเล่นหนัง และเรื่องต่าง ๆ ที่นิยมเล่นกัน นับว่าเป็นเรื่องที่ทำให้ความรู้เกี่ยวกับการละเล่นในสมัยอยุธยา ซึ่งในปัจจุบันนี้ได้สูญไปเสียแล้ว จึงเป็นประโยชน์ทั้งในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี

๒.๒ *เรื่องป่าหิมพานต์* เรื่องนี้สืบเนื่องมาจาก *ไตรภูมิพระร่วง* ซึ่งนับว่าเป็นความเชื่ออันหนึ่งของคนไทย คำบรรยายในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์นี้ละเอียดลออ และมองไปคนละมุมกับคำบรรยายใน *ไตรภูมิพระร่วง* โดยเฉพาะเรื่องของเมืองท้าวสินธุ สระโณดาต และสระฉัททันต์

๒.๓ *เรื่องการจัดทัพ* แสดงให้เห็นวิธีการจัดทัพในสมัยโบราณว่าประกอบไปด้วยกองกำลังพลอย่างไรบ้าง ทั้งยังให้ความสัมพันธ์ในการเลือกคนเข้าประจำแต่ละกองให้เหมาะสมกับความสามารถอีกด้วย

๒.๔ *เรื่องช้าง* ความรู้เกี่ยวกับเรื่องช้างในสมุทรโฆษคำฉันท์แบ่งออกเป็น ๓ เรื่องคือ เรื่องลักษณะของช้างตามตระกูลต่าง ๆ ปรากฏว่าช้างลักษณะที่ไม่ดีมีอยู่ถึง ๓๔ ชนิด ช้างมงคลมีอยู่ ๓ ชนิด และช้างมีอยู่ด้วยกัน ๘ ตระกูล ส่วนอีกเรื่องหนึ่งก็คือ วิธี

คล้องช้างซึ่งมีบรรยายไว้ตั้งแต่การพบโขลงช้าง การทำพิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับช้าง จนถึงวิธีคล้องช้าง ความรู้เกี่ยวกับเรื่องช้างที่ปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์นี้ นับว่ามีคุณค่าทางโบราณคดี เป็นอย่างยิ่ง เพราะในปัจจุบันนี้ประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับช้างค่อยเลือนหายไป คงมีที่รักษาไว้ก็เพื่อที่จะเป็นการแสดงอย่างหนึ่งเท่านั้น ส่วนที่ยังรักษาประเพณีโบราณอยู่มีเพียงส่วนน้อย

๒.๕ เรื่องภาษา วรรณคดีเรื่องนี้มีศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก ศัพท์บางศัพท์เราเคยเห็นแต่ในรูปของภาษาสันสกฤต แต่ความหมายก็มีได้แปลตรงตัวดังภาษาเดิม ต้องมีการตีความหมายให้เข้ากับคำที่แวดล้อมอยู่อีกด้วย ลักษณะการแผลงคำแบบแปลก ๆ ตลอดจนความหมายของคำเป็นเรื่องที่ให้ความรู้ในด้านศัพท์ภาษาไทยที่แผลงมาจากคำบาลีสันสกฤตเป็นอย่างมาก เช่น ในคำไหว้ครูมีความว่า

พระศรีศรีสรศาสตร์ มีพระมहिมา

นภาพันตยาดี

เพียงคำว่า ตยาดี คำเดียว ก็มีเรื่องที่จะต้องศึกษาและสันนิษฐานกันมาก เช่น บางท่านเข้าใจว่าหมายถึงไฟ ๓ กอง คือ โลกะ โทสะ โมหะ เพราะแยกศัพท์ว่ามาจาก ติ กับ ัคคี อิ แผลงเป็น ย ตามหลักภาษาบาลีสันสกฤต แล้วเชื่อมกับ อะ จึงกลายเป็น ตยาดี รวมความแล้วหมายความว่า พระพุทธเจ้าเป็นพระศาสดาที่มีอานุภาพอันใหญ่ยิ่ง พระองค์สว่างพ้นแล้วซึ่งไฟสามกอง คือหมดกิเลสตัณหาแล้ว บางท่านก็ว่า ตย เป็นรูปคำสันสกฤตซึ่งตรงกับบาลีว่า จจ เช่น ถ้าคำสันสกฤตว่า *ปรตฺตยาต* คำบาลีจะเป็น *ปริจฺจวต* (มาเป็นคำไทยว่า *ปริจจวต*) ฉะนั้น *ตยาดี* น่าจะเป็นคำบาลีว่า *จจดี* แปลว่า ผู้มีการสละผู้มีการให้ คือ ผู้นิยมทำทาน ความตอนนี้น่าจะแปลใหม่ได้ว่า พระพุทธเจ้าได้บำเพ็ญทานบารมีมามาก ไม่มีใครจะเสมอเหมือน เหล่านี้คือตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่ายิ่งทางด้านการศึกษาภาษาเรื่องหนึ่ง

ผู้แต่ง และ สมัยที่แต่ง

สมุทรโฆษคำฉันท์ มีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้แต่งและสมัยที่แต่งคือ ปรากฏตามประวัติของหนังสือว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง ๓ ท่านช่วยกันแต่ง โดยแต่งต่อ ๆ กันมาเป็นลำดับจนจบเรื่อง กวี ๓ ท่านแรกเป็นกวีในสมัยอยุธยา คือในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และกวีท่านสุดท้ายที่ทำให้เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์จบบริบูรณ์ลงได้เป็นกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ คือในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมเวลาแต่งทั้งสิ้นถึงเกือบ ๒๐๐ ปี

กวีท่านแรกที่เริ่มแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์คือ พระมหाराชครู ท่านผู้นี้เป็นผู้แต่งเรื่องสมุทรโฆษออกเป็น ๔ ตอน ตัวท่านเองได้แต่งตอนที่ ๑ จบลง และเกือบจะจบตอนที่ ๒ แต่ได้ถึงแก่อนิจกรรมไปเสียก่อน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงแต่งต่อไปได้อีกเล็กน้อย ยังไม่ทันจบตอนที่ ๒ และ กรมสมเด็จพระพรหมานุภินทรทรงพระนิพนธ์ต่อไปจนจบเรื่องตามที่พระมหाराชครูได้แบ่งตอนไว้ ผิดกันแต่ว่าทรงดำเนินรายละเอียดของเรื่องไปตามความใน *สมุทโฆษชาดก* ส่วนพระมหाराชครูนั้นแทรกเรื่องราวในสมัยของท่านเข้าไปในเรื่องด้วย โดยเฉพาะพระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในเรื่องราวการคล้องช้าง

อย่างไรก็ตามในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้แต่งนี้ ยังมีปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่บ้างประการคือ ประการแรกเกี่ยวกับกวีที่ชื่อว่าพระมหाराชครู นั้นจะเป็นบุคคลเดียวกับพระโหราธิบดี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบิดาของศรีปราชญ์หรือไม่ ประการที่สองก็คือ เกิดมีปัญหาคือขึ้นมาว่าคำวามหาราช ที่ปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์อันเป็นเหตุให้นักวรรณคดีสันนิษฐานกันว่าผู้แต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ในตอนแรกคือ พระมหाराชครู นั้นอาจจะเป็นกวีอีกท่านหนึ่งซึ่งชื่อว่า มหาราช ได้หรือไม่

จะได้กล่าวถึงกวีท่านต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วตามลำดับ
พระมหाराชครู

พระมหाराชครูคงจะเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และเป็นกวีชั้นหนึ่งของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ประวัติของท่านไม่ปรากฏ บาง

ท่านสันนิษฐานว่า ที่เรียกว่า พระมหाराชครูนั้นอาจจะเป็นคนเดียวกับพระโหราชาวเมืองพิจิตร ซึ่งดูเหมือนจะทำราชการมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บางทีจะได้เป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วย จึงเรียกกันว่า "พระมหाराชครู" แต่อย่างไรก็ตาม นามบรรดาศักดิ์ที่ปรากฏในทำเนียบนั้น แสดงว่าพระมหाराชครูกับพระโหราธิบดีเป็นชื่อของข้าราชการคนละคนกัน เช่น เมื่อเวลาพระมหากษัตริย์เสด็จออกว่าราชการแผ่นดิน ระบุผู้เข้าเฝ้าไว้เป็นคำรวมว่า "พร้อมด้วยหม่อมมาตยาโหราราชมนตรีกระวีชาติราชครูปโรหิตาจารย์เฝ้าเบื้องบาท-บงกชมาศ" หรือ "พร้อมด้วยสมเด็จพระราชโอรสาพระภาคิไนยนารถราชมหาอำมาตย์มนตรีกระวีชาติราชปโรหิตาโหราราชครูเฝ้าพระบาทบงกชมาศ" หรือคำอื่น ๆ คล้ายคลึงกันนี้ ซึ่งเห็นได้ว่า กล่าวถึงไว้ทั้งผู้มีตำแหน่งเป็นโหราและราชครู แสดงว่าเป็นคนละคนและต่างก็มีตำแหน่งเฝ้าด้วยกัน

ในกฎมณเฑียรบาล ก็กล่าวถึงพระมหाराชครู กับพระโหราธิบดีไว้เป็นคนละคน คือกล่าวว่า "อนึ่งการอภัยพระมหाराชครู พระราชครู พระอลักษณ์ พระโหราธิบดี พระศรีมโหสถ พระศรีศักดิ์ ให้ทำกำหนดราชประเพณีโดยชบวนโบราณ แลให้ถือกำหนดพิธีโดยตำหรับศาสตร์เวท... ใ้ให้นามมิชอบโดยพยากร จัดครุพิธีที่มีต้องสาตรา บังคับผู้ชูปโหม เวทมนตร์ บอกตำหรับพิณพลังโทษพระอลักษณ์มัดแขวนโทษพระมหाराชครู พระราชครู พระโหราธิบดี พระศรีมโหสถ พระศรีศักดิ์ ประคำใหญ่แขวนคอ" แสดงว่า พระมหाराชครูกับพระโหราธิบดีเป็นคนละคนกัน ทั้งตำแหน่งพระมหाराชครูพราหมณ์ก็ยังมีอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ ตามทำเนียบศักดิ์นาโบราณ ก็ปรากฏว่ามีตำแหน่งพระมหाराชครูอยู่ ๒ ตำแหน่ง คือ พระมหाराชครู พระครูมหิธรธรรมราชสุภาวดีศรีวิสุทธิคุณวิบูลธรรมวิสุทธิพรหมาจารย์าธิบดี-นุททอาจารย์ นา ๑๐๐๐๐ เป็นพระมหाराชครูฝ่ายลูกขุน ณ ศาลหลวง ตำแหน่งหนึ่ง กับ พระมหाराชครู พระราชปโรหิตาจารย์ราชสุภาวดีศรีบรมหงของคุบุรีโสทรพรมญาณวิบูลย์สุจริตวิจิตร เวทยพรมณ์-นุทททอาจารย์ นา ๑๐๐๐๐ เหมือนกัน เป็นพระมหाराชครูฝ่ายพราหมณ์

ปุโรหิตอีกตำแหน่งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้พระมหाराชครูผู้แต่งสมุทรวชิษ
คำฉันท์นั้นอาจเป็นพระมหाराชครูผู้มีตำแหน่งฝ่ายลูกขุน หรือพระมหา
ราชครูพรหมณ์ปุโรหิต ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งก็ได้

พิจารณาตามเรื่องราวที่กล่าวไว้ในหนังสือสมุทรวชิษคำฉันท์เห็น
ได้ว่าท่านผู้แต่ง เป็นผู้รอบรู้วรรณคดีกว้างขวาง เป็นอย่างยอดเยี่ยมและ
รู้ขนบธรรมเนียมตลอดจนราชประเพณีต่าง ๆ เป็นอย่างดี โดยเฉพาะ
ราชประเพณีเกี่ยวกับการจับช้างเถื่อน ซึ่งพรรณนาไว้อย่างละเอียดถี่
ถ้วนและพิสดาร คงจะเป็นการแทรกพระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชไว้ในคำฉันท์เรื่องนี้ด้วย เพราะปรากฏว่า สมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ทรงพอพระราชหฤทัยในการจับช้างเถื่อนเป็นอัน
มาก หนังสือคำฉันท์เรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นว่าพระมหाराชครูเป็นผู้
รอบรู้ราชประเพณีเป็นอย่างดี ท่านคงจะเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ผู้เป็น
หลักของราชการแผ่นดินผู้หนึ่งในสมัยนั้น ประวัติตอนต้นของท่านหา
ทราบไม่ แต่เกี่ยวกับอวสานของชีวิตนั้น ตำนานแห่งเรื่องสมุทรวชิษ
คำฉันท์ของท่านที่เล่าสืบกันมาช่วยให้เราทราบได้บ้างว่า ท่านได้ถึง
แก่อนิจกรรมก่อนสิ้นรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะ
เล่ากันมาว่าสมุทรวชิษคำฉันท์ ตอนที่ว่าเป็นสำนวนของพระมหाराชครู
ไม่จบเรื่องด้วยสิ้นสุดลงเพียงพระสมุทรวชิษกับนางพินทุมดีไปใช้บน คือ
ตรงที่กล่าวว่า

พระเสด็จด้วยน้องลีลาส

ลูอาศรมอาสา -

นเทพบุตรอันปล

เล่ากันมาว่า ท่านแต่งคำฉันท์เรื่องนี้ค้างอยู่ เข้าใจว่าท่านคงจะถึง
อนิจกรรมเสียก่อนจึงไม่จบเรื่อง

นอกจากสมุทรวชิษคำฉันท์นี้แล้วมีหนังสือที่กล่าววว่า พระมหाराช
ครูได้แต่งไว้อีก ๑ เรื่อง คือ *เสื่อโคคำฉันท์* แต่เรียกไว้ในโคลง
ตอนท้ายของคำฉันท์เรื่องนั้นว่า "พระบรมครู" ซึ่งจะหมายถึงท่านผู้
เดียวกันกับพระมหाराชครูหรือไม่ ไม่อาจทราบได้แน่ *เสื่อโคคำฉันท์*
นี้ ถ้าเป็นสำนวนของพระมหाराชครูคนเดียวกับท่านที่แต่งสมุทรวชิษคำ

ฉันก็ดู เหมือนท่านจะแต่งเรื่องนี้ไว้ก่อนเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ นอกนั้น
ท่านจะแต่งเรื่องใดไว้อีกหาปรากฏไม่²²

พระโหราธิบดี

พระโหราธิบดี เป็นกวีผู้ใหญ่อีกท่านหนึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ถ้าพิจารณาตามบรรดาศักดิ์ ท่านผู้นี้ก็เป็นเจ้ากรม
โหร มีศักดินา ๓๐๐๐ กล่าวกันมาว่าท่านเป็นผู้แต่ง *หนังสือจินดามณี*
ซึ่งใช้เป็นตำราเรียนหนังสือไทยเล่มแรกที่มีขึ้นในภาษาไทย ในหนังสือ
เรื่องนั้นมีกล่าวไว้ว่า เดิมท่านอยู่เมืองสุโขทัย และแต่งหนังสือขึ้น
ถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า เป็นชาวเมือง
โฆมบุรี เมืองพิจิตร

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสนิษฐานว่าท่านคง
จะเป็นคน ๆ เดียวกับ *พระโหราธิบดีทนายหนู* ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททอง ซึ่งครั้งนั้นได้ทรงเคยลองปัญญาของพระโหราธิบดี ด้วย
การเอาขันทองครอบหนูซึ่งตกลงมา แล้วตรัสถามว่าเป็นสัตว์อะไร มีกี่
ตัว พระโหราธิบดีทูลว่า เป็นสัตว์สี่เท้า มีจำนวน ๕ ตัว เมื่อทรงเปิด
ขันทองออก ก็ปรากฏว่ามีหนู ๕ ตัวจริง ๆ เพราะหนูได้คลอเคลือบออก
มาอีก ๓ ตัว และอีกตอนหนึ่ง ท่านได้ทำนายว่า ไฟจะไหม้พระราชวัง
ก็ปรากฏว่าเป็นจริง เพราะฟ้าได้ผ่าลงมาต้องพระมหาปราสาท และ
เกิดไฟไหม้ลูกกลมขึ้น

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชคงจะได้ทรงเคยเป็นศิษย์พระโหรา
ธิบดีตั้งแต่ทรงพระเยาว์ และเป็นทีไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง
ท่านคงจะถึงแก่อนิจกรรมไปก่อน พ.ศ. ๒๒๒๓ เพราะมีข้อความ
ปรากฏในบานแพนงของหนังสือ *พระราชพงศาวดารกรุงเก่า* หรือ*พระ
ราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ* ว่า

"ศกมีศต ๑๐๘๒ (๒๒๒๓) ศกออกนักษัตร ณ ๔ ๙ ๕ คำ
ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้เอาภ
พนายเหตุของ*พระโหร*เขียนไว้แต่ก่อน แลภพนายเหตุซึ่งหาได้
แต่หอหนังสือ แลเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดารนั้น ให้ตัดเข้า
ด้วยกันเป็นแห่งเดียว ให้ลำดับศักราชกันมาคงเท่าบัดนี้"

ท่านที่ระบุนามไว้ว่า "พระโหร" ในบานแพนงนี้ อาจหมายรวมไปถึงพระโหราธิบดีคนก่อน ๆ ที่ได้บันทึกเหตุการณ์พระราชพงศาวดารสืบต่อกันมาตั้งแต่ก่อนพระโหราธิบดีผู้แต่ง *จินตามณี* ก็ได้ แต่ถ้า "พระโหร" ที่กล่าวถึงในบานแพนงนั้น หมายถึงพระโหราธิบดี ผู้แต่งหนังสือ *จินตามณี* ก็แสดงว่าท่านจะต้องถึงอนิจกรรมไปก่อนนั้นแล้ว สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงดำรัสสั่งให้อาลักษณ์ หรือเจ้าพนักงานเป็นผู้รวบรวมจดหมายเหตุของท่าน ถ้าหากท่านยังมีชีวิตอยู่ก็คงจะรับสั่งให้ท่านเป็นผู้ทำเองเป็นแน่

พระโหราธิบดีนั่นเองที่กล่าวกันว่าเป็นบิดาของ *ศรีปราชญ์* ยอดกวีอีกท่านหนึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช²³

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระราชชนนีเป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงพระราชสมภพเมื่อ ปีวอก พ.ศ. ๒๑๗๕ เหตุที่ทรงได้นามว่า "นารายณ์" นั้น ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า เมื่อประสูติ พระญาติแลเห็นว่าทรงมีสี่กร แต่ใน *คำให้การชาวกรุงเก่า* และ *คำให้การขุนหลวงหาวัด* ว่า เมื่อยังทรงพระเยาว์นั้น ได้เสด็จไปช่วยดับเพลิงที่ไหม้พระที่นั่งมิ่งคลาภิเศก บรรดาคนทั้งปวงต่างพากันเห็นว่าทรงมี ๔ กร จึงได้รับพระนามว่า "พระนารายณ์"

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงมีพระราชอนุชาร่วมพระชนกหลายองค์ แต่ต่างชนนีกัน ปรากฏว่า มีแต่พระราชกนิษฐภคินีองค์เดียวที่ร่วมพระราชชนนีคือเจ้าฟ้าศรีสุวรรณ ซึ่งเรียกกันว่า พระราชกัลยาณี ภายหลังได้โปรดฯ สถาปนาเป็น กรมหลวงโยธาทิพ. เมื่อทรงพระเยาว์อยู่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น คงจะทรงได้รับการศึกษาจากพระโหราธิบดี พระอาจารย์พรหม พระพิมพ์ธรรม และ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองตรัสมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าไชยแล้วเสด็จสวรรคตนั้น สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงร่วมคิดกันกับพระศรีสุธรรมผู้เป็นพระเจ้าอา ช่วยกันกำจัดเจ้าฟ้าไชยผู้เป็นพระเชษฐาเสีย แล้วถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา

ส่วนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ แต่ปรากฏต่อมาว่า สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาได้ทรงพยายามจะเอาพระราชกัญชาขึ้นมาเป็นพระชายา จึงเกิดเป็นอริกันขึ้น สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงกำจัดสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเสีย แล้วเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

ครั้นวันพฤหัสบดี แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีวอก พ.ศ. ๒๑๙๙ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมีพระชนม์ได้ ๒๕ พระพรรษา โดยป็นับว่าเข้าเกณฑ์เบญจเพศ จึงได้โปรดให้ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนี้เองที่มีรับสั่งให้พระมหาราชครูแต่งเรื่อง *สมุทรวินิจฉัย* ขึ้นเพื่อให้เล่นหนึ่ง ในงานสมโภช

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมีสัมพันธไมตรีกับราชสำนักของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่ของโลก ร่วมรัชสมัยเดียวกันหลายพระองค์ เช่น พระเจ้าเซ็งจู่ หรือ พระเจ้าเสียวีจิวฮ่องเต้ แห่งราชวงศ์แมนจูของจีน พระเจ้าออริ่งเซบ จักรพรรดิแห่งราชวงศ์โมกุลของอินเดีย พระเจ้าอับบาสที่ ๒ และพระเจ้าสุไลมาน ชาห์ แห่งราชวงศ์โอสฟีของเปอร์เซีย และหลุยส์ เลอกรังด์ เอ็มเปอเรอ แห่งราชวงศ์บูร์บองของฝรั่งเศส ต่างมีราชทูตนำพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปมาติดต่อแลกเปลี่ยนกันตลอดรัชกาล

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงมีพระปรีชาญาณในศิลปะและวรรณคดีเป็นอย่างดี ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมไว้หลายเรื่องเท่าที่ทราบกันต่อมาในบัดนี้มี

๑. สมุทรวินิจฉัย (บางตอน)

๒. พระราชนิพนธ์โคลงสุภาพิต ๓ เรื่อง คือ

๒.๑ พาลีสอนน้อง ๓๒ บท

๒.๒ ทศรถสอนพระราม ๑๒ บท

๒.๓ ราชสวัสดิ์ ๖๓ บท

๓. ฉันทดุขฉีสังเวยกล่อมข้างของเก่า^{๒๔}

๔. เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาและเพลงยาวสั่งवासบางบท

๕. บทพระราชนิพนธ์โคลงโต้ตอบกับศรีปราชญ์และกวีมีชื่ออื่น ๆ

รัชสมัยของพระองค์พร้อมด้วยนักปราชญ์ราชบัณฑิต และพระมหาเถรานุเถระผู้แตกฉานในคัมภีร์พระไตรปิฎกและทรงวิทยาคุณ พระองค์ทรงฝึกฝนในทรงพระธรรมและข้อวัตรปฏิบัติในพุทธศาสนา ทรงวิสาสะกับพระเถรานุเถระทั้งหลายเหล่านั้นอยู่เนือง ๆ ดังจะเห็นได้จาก *พระราชพงศาวดาร* หลายเรื่องที่เกิดขึ้นในรัชกาลของพระองค์ ราชสำนักของไทยในสมัยนี้จึงเต็มไปด้วยกวีผู้มีชื่อเสียง เช่น พระมหाराชครู พระโหราธิบดี พระศรีมโหสถ ชุนเทพกวี ศรีปราชญ์ ฯลฯ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มิใช่แต่จะทรงโปรดปรานเฉพาะการกวีเท่านั้น แต่ทรงโปรดคชกีฬาอีกด้วย พอพระราชหฤทัยในการเสด็จประพาสป่า ทรงจับช้างเถื่อนเป็นประจำ จึงมี *ฉันทดุขผู้สังเวทกล่อมช้าง* และ *ตำราขี่ช้าง* เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ ๓๓ ปี สวรรคตเมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ.๒๓๓๑ สิริรวมพระชนมายุ ๕๖ พรรษา²⁵

สมุทรโฆษคำฉันท์ ความเป็นพระราชนิพนธ์นั้นทรงดำเนินความต่อจากที่พระมหाराชครูแต่งค้างไว้ ตั้งแต่นั้นความว่า

"พิศพระกฐินา- ศรมสถานตระการกล
แกมแก้วประกายน- ตประกิตประเเกาะกัน"

แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็ทรงพระราชนิพนธ์ไปค้างอยู่เพียงตอนพิชยาทร ๒ ตอนรบกัน ตอนหนึ่งแพตกลงไปในส่วนของพระสมุทรโฆษเพียงความว่า

"ตนกูตายก็ตายผู้เดียวใครจะแลดู
ไอ้แก้วกับตนกู ฤเห็น"

ตั้งแต่นั้นมาสมุทรโฆษคำฉันท์ก็ค้างอยู่เพียงนั้น ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระโอรสพระองค์ที่ ๒๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารดาจ้อย (ซึ่งต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาล) เป็นมารดา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม ปีจอ พ.ศ. ๒๓๓๓ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายवासกรี เมื่อพระชนม์ได้ ๑๒ พรรษา ตรงกับปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรประทับอยู่ ณ วัดพระเชตุพน ต่อมาเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๕๓ ขณะดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าवासกรี ในรัชกาลที่ ๒ ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและทรงศึกษาในสำนักสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ต่อมาจะเป็นปีใดไม่ปรากฏ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดฯ สถาปนาขึ้นเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคตขัตติวงศ์ สถิต ณ วัดพระเชตุพน ได้ทรงรับการสถาปนาเลื่อนพระยศขึ้นไปเป็นลำดับ สิ้นพระชนมายุเมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๓๙๖ สิริรวมพระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๖๕ ภายหลังที่สิ้นพระชนม์แล้ว ๖๘ ปี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงเป็นกวีสำคัญยิ่งพระองค์หนึ่งในยุครัตนโกสินทร์ ทรงชำนาญเป็นพิเศษในด้านแต่ง โคลง ลิลิต และฉันทน์ หากจะหากวีอื่นเสมอเหมือน ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมาก ล้วนแต่ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณคดีที่ไพเราะ และมีความสำคัญยิ่งต่อวรรณคดีของไทย เช่น *ปฐมสมโพธิ มหาชาติร่ายยาว กุณณาสนนึ่งคำฉันทน์ สรรพสิทธิคำฉันทน์ ลิลิตตะเลงพ่าย* รวมทั้ง *สมุทรโฆษคำฉันทน์* ตอนปลาย^{๒๕}

เหตุที่ทรงแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันทน์ตอนนั้น เป็นเพราะเรื่องนี้ได้ค้างมาเนิ่นนานราว ๑๖๐ ปี ไม่มีผู้ใดแต่งต่อ ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ กรมหมื่นไกรสรวิชิตกับพระสมบัตินาย ได้กราบทูลอาราธนาให้ทรงแต่งต่อตั้งแต่นั้นมา

พิทยาทรรทุกษ์ล่าเค็ญ ครวญคร่ำร่ำเค็ญ
 บรู๊กล่าแสนศัลย์

แต่เมื่อทรงนิพนธ์ไปได้เล็กน้อยยังมีท้นจบเรื่อง กรมหมื่นไกรสร
 วิชิตกับพระสมบัตินบาลก็สิ้นพระชนม์และถึงแก่กรรมไปเสียก่อน สมเด็จฯ
 จึงทรงสั่งเวชพระทัย หยุตนิพนธ์ไปเสีย ๒ ปี จนกรมหลวงวงศาธิราช
 สนิทกราบทูลอาราธนาให้ทรงนิพนธ์ต่อไปอีก จึงทรงนิพนธ์ไปจนจบโดย
 ต่าเนินเรื่องไปตามนิทานที่ปรากฏใน*ปัญญาสชาดก* สมเด็จฯได้ทรงถ่อม
 พระองค์ไว้ตามพระวิสัยเชิงกวีว่า

โดยมมานะเหตุภัย	อดสูตดูไชษย
กวีฤาแล้งแหล่งสยาม	
ซ้อยคิดลิขิตด้วยพยายาม	ต่อแต่งเติมตาม
สติปัญญาอย่างเขาวัว	
ห่อนเอนอกอวโษษฐ์เอา	เค็ญคู่ดูเบา
บุราณคารมถาหมาย	

มหาราช

ได้มีผู้ค้นพบ^{๒๗} วรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา
 ซึ่งยังไม่เคยได้ตีพิมพ์เป็นเล่มมาก่อน วรรณกรรมเรื่องนี้คือ *ลิลิตพระ
 จันทกนิรี* ระบุชื่อผู้แต่งไว้ว่า

มหาราชรุณ	ยังเขาว
ฉลองเรื่องลิขิตกล่าว	สืบไวย
จันทกนิรีปางเนา	โพธิสัตว
หวังทราบนรชนไต้ย	สืบสร้างนมสการ

และระบุปีที่แต่งไว้ว่า

เสร์จพุทธศักราชล่วง	สองพัน
สองร้อยหุญสิบเจ็ดสน	เสด็จเล่า

แสดงว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๗ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช จึงเกิดข้อสันนิษฐานกันขึ้นใหม่ในด้านตัวผู้แต่ง*สมุทรโฆษคำ*
ฉันท์ตอนแรก นายชัช เรื่องศิลป์ ได้ข้อสันนิษฐานว่า

๑. พระภิกษุชื่อมหาราช^{๒๕} น่าจะเป็นผู้แต่ง*สมุทรโฆษคำฉันท์*
ขึ้น เพราะแม้แต่ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ก็ทรงระบุชื่อผู้แต่งใน
ตอนต้นไว้แต่เพียงว่า

เรื่องแรกมหาราชภิปราย ไปจบจนนารายณ์
นเรนทรสืบสรรพสาร

๒. หลวงศรีมโหสถ ผู้แต่งเรื่อง *ลิลิตพระภู่* อันเป็นเรื่อง
เทียบลิลิตพระลอขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าฯ ซึ่งคงจะเป็นผู้รู้เรื่องหนังสือเก่า ๆ ได้ดีกว่าคนรุ่นหลัง
ได้กล่าวถึงเหตุที่ท่านเขียนเรื่อง *ลิลิตพระภู่* ขึ้นว่า

ดูจดังมหาราชร้อง	เรื่องสมุทร โฆษแฮ
ทำเทียบอนิรุทธ	เรื่องโพธิ์
พระภู่ระบือสุด	โสภาคย์
ทำเทียบพระลอโนน	เนื่องน้อมใจถวิล

ความในบทนี้ระบุว่า มหาราชเป็นผู้แต่งเรื่อง*สมุทรโฆษ* ข้อที่น่าสังเกต
คือท่านระบุว่า เรื่อง*สมุทรโฆษ* แต่งเลียนแบบ*อนิรุทธ*

นายชัช เรื่องศิลป์ กล่าวว่าย*อนิรุทธ*ในที่นี้หมายถึง*อนิรุทธคำฉันท์*
ของ ศรีปราชญ์ จึงทำให้น่าสงสัยประวัติวรรณคดีในตอนนี้ เพราะ
ตามประวัติวรรณคดีถือว่า เรื่อง*สมุทรโฆษคำฉันท์*แต่งก่อนเรื่อง*อนิรุทธ*
คำฉันท์^{๒๖}

๓. ใน *โคลงกวีโบราณ* ที่ พระยาตรัง รวบรวมไว้ มีโคลง
บทหนึ่งระบุว่า พระมหาราช เป็นผู้แต่งคือ

มัลกเห็นใบจากเจ้า	นิรมิตร
เปนสำเภาไฟจิตร	แป๊ะโล้
จะลงระวางวิด	จวนแก่ ออกเอช
มั่นหน่มวันนั้นไอ้อ	พีเพียงโดยสาน

พระมหाराช คนนี้น่าจะหมายถึงพระภิกษุผู้แต่ง *สมุทรวชิษค่าฉันท์* มากกว่า *เจ้าเข็ชงใหม่*³⁰

จากเหตุผลทั้งสามประการนี้ *คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ* จึงได้ให้ความเห็นไว้ว่า

๑. สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตฯ มิได้ทรงระบุว่ *มหाराช* เป็นพระ อาจเป็นกษัตริย์ หรือเจ้านายก็ได้ ยังไม่เป็หลักฐาน เพียงพอที่จะกล่าวว่ *มหाराช* คือ พระภิกษุ

๒. ข้อความใน *ลิลิตพระภู่* ยังใช้อ้างมิได้ เพราะผู้แต่งอยู่ห่างจากระยะเวลาที่อ้างอิงอยู่มาก ส่วนค่าว่ *มหाराช* ของพระศรีมโหสถอาจจะติตมาจากสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตฯ และเรื่องว่ *อนิรุทศค่าฉันท์* แต่งก่อน *สมุทรวชิษค่าฉันท์* นั้นก็อาจจะเป็ความคิดของพระศรีมโหสถเอง

๓. ในโคลงกวีโบราณ มีระบุแต่เพียงบทเดียวเท่านั้นว่ *พระมหाराช* แต่ง ยังยืนยันไม่ได้ว่ *พระ* หมายถึงพระภิกษุ

อย่างไรก็ตามมีข้อที่น่าสังเกตว่ *สมุทรวชิษค่าฉันท์* และ *อนิรุทศค่าฉันท์* นั้นมีวิธีเขียนที่ใกล้เคียงกันมาก ทั้งวิธีชมนาง การพรรณนาทัก การพรรณนาความสามารถของตัวเอกในเรื่อง ฯลฯ ส่วนที่เรารู้จักกันมาว่ *สมุทรวชิษค่าฉันท์* แต่งก่อนนั้น เป็เพราะเรารู้ว่ พระมหाराชครูแต่ง *สมุทรวชิษค่าฉันท์* และ *ศรีปราชญ์* ซึ่งเป็นบุตรของพระมหाराชครูแต่ง *อนิรุทศค่าฉันท์* สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตฯ ก็มีได้ทรงระบุว่ *พระมหाराชครู* เป็นผู้แต่ง *สมุทรวชิษค่าฉันท์* เพียงแต่ทรงระบุว่ *มหाराช* กวีผู้มีความสามารถเพียงพระองค์หากจะทรงเติมค่าว่ *ครู* หรือค่าอื่นใดในความหมายเดียวกันลงไปอีกให้สมบูรณ์ก็น่าจะทำได้ ถ้าทรงทราบว่เป็ *พระมหाराชครู* จริง

ส่วนเรื่องว่ *มหाराช* อาจจะเป็กวีอีกท่านหนึ่งในสมัยสมเด็จ

พระนารายณ์มหาราชนั้น เป็นเรื่องที่น่าพิจารณา หากเราค้นคว้าต่อไปได้ว่า มหาราช ผู้แต่ง *สมุทรโฆษคำฉันท์* คือใคร และ มหาราช ผู้แต่ง *ลิลิตพระจันทร์กนิรี* คือใคร บางทีเราอาจจะคลี่คลายปัญหาเรื่องการแต่ง *ลิลิตพระลอ* ที่ปรากฏความว่า

จบเสด็จมหาราชเจ้า นิพนธ์

ได้บ้าง เพราะวิธีการบรรยายในสมุทรโฆษคำฉันท์และในลิลิตพระลอ บางตอน เช่น ตอนชมโฉมตัวละครเอกฝ่ายชายนั้นมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือชมว่างามเหมือนพระจันทร์ และคิ้วก่งเหมือนคันธนู³¹

ในเรื่องที่เกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์พอสรุปความได้ว่า นักวรรณคดีส่วนมากเชื่อว่าเป็นวรรณคดีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระมหาราชครู เป็นผู้แต่งตอนแรก สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงเป็นผู้แต่งในตอนต่อมาและ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแต่งต่อจนจบเมื่อรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนปัญหาที่ยังถกเถียงกันก็คือ พระมหาราชครู กับ พระโหราธิบดี เป็นบุคคลคนเดียวกันหรือไม่ และปัญหาใหม่สุดก็คือ ผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นอาจจะเป็นกวีอีกท่านหนึ่งที่ชื่อว่า มหาราช ได้หรือไม่ข้อ ที่น่าสังเกตอีกข้อหนึ่งก็คือ ส่วนนวนบางตอนในเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* *อนิรุทธคำฉันท์* และ *ลิลิตพระลอ* มีส่วนคล้ายคลึงกันจนน่าจะคิดว่าเป็นสำนวนของกวีคนเดียวกันจะได้หรือไม่ ปัญหาเหล่านี้เป็นเรื่องที่นักศึกษาและผู้สนใจวรรณคดีควรจะได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป

ภาพย์เห่เรือ ของ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ

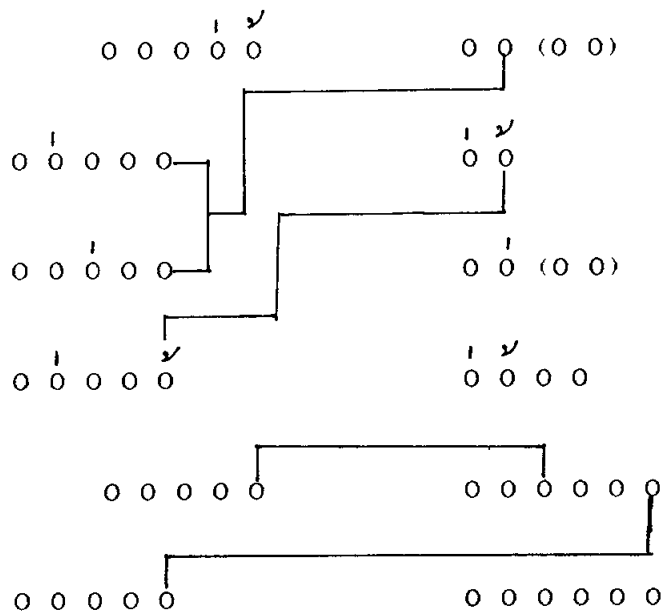
บทเห่เรือ ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ เป็นพระนิพนธ์ที่มีค่าสูงที่สุดในวงวรรณคดีไทย และถือกันเป็นฉบับครู ใช้เป็นแบบในการแต่งภาพย์เห่เรือกันมาทุกยุคทุกสมัย ทั้งยังใช้เป็นบทเห่เรือชบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารคอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ นับว่าเป็นบทกวีชิ้นอมตะที่มีชีวิตชีวาอยู่ตลอดเวลา ส่วน *บทเห่เรือกาพย์* ก็เป็นบทพระนิพนธ์

ที่แสดงถึงพระวิถีชีวิตของกวีเจ้าฟ้าซึ่งสำแดงออกมาในด้านจินตนาการ เป็นอย่างดี สำหรับ *บทเห่สังวาส* และ *เห่ครวญ* ไม่น่าว่าเป็นพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านหรือไม่^{๓๒} แต่ก็นับว่าเป็นบทที่มีความไพเราะ เช่นกันจึงจะได้นำมาศึกษา ณ ที่นี้ด้วย

ลักษณะคำประพันธ์

กาพย์เห่เรือ ของเจ้าฟ้าชนรมณีเบศร์ ประกอบด้วย *โคลง* และ *กาพย์ยานี* ในลักษณะที่เรียกว่า *กาพย์ห่อโคลง* แบบหนึ่ง คือ เริ่มต้นด้วยโคลง ๑ บทแล้วตามด้วยกาพย์ยานีไม่จำกัดบท ความในกาพย์ยานีบทแรกจะซ้ำกับความในโคลง

โคลงในกาพย์เห่เรือมีลักษณะคล้ายกับโคลงสี่สุภาพในปัจจุบัน แต่การวางเอกโทไม่ตรงกับแผนผังโคลงสี่ในปัจจุบันเพราะเป็นโคลงที่เกิดขึ้นก่อนกฎเกณฑ์แบบใหม่ แผนผังของกาพย์ห่อโคลงดังกล่าวมีลักษณะดังนี้

ปางเสด็จประเวศดาว	ชลาไลย
ทรงรัตนพิमानไชย	กิ่งแก้ว
พริ้งพร้อมพวงพลไกร	แห่นแห่
เรือกระบวนต้นแพ้ว	เพริศพริ้งพายทอง
พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือต้นงามเจ็ดฉาย
กิ่งแก้วแพ้วพรณราย	พายอ่อนหยับจับงามอน

๕ เนื้อหา

บทเห่เรือ แบ่งเนื้อความออกเป็น ๕ ตอนคือ

ตอนที่ ๑ เห่ชมกระบวนเรือ เป็นการบรรยายภาพเรือชนิดต่าง ๆ ที่อยู่ในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ประกอบด้วยโคลง ๑ บท กาพย์ย้านี้ ๑๘ บท

ตอนที่ ๒ เห่ชมปลา เป็นการชมความงามของปลาชนิดต่าง ๆ เปรียบเทียบกับความงามของนาง และความระลึกลึง ประกอบด้วยโคลง ๑ บท กาพย์ย้านี้ ๑๘ บท

ตอนที่ ๓ เห่ชมไม้ เป็นการชมพรรณไม้ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เปรียบเทียบกับความงามของนาง และความระลึกลึง ประกอบด้วยโคลง ๑ บท กาพย์ย้านี้ ๑๒ บท

ตอนที่ ๔ เห่ชมนก เป็นการชมนกชนิดต่าง ๆ เปรียบเทียบกับความงามของนาง และความระลึกลึง ประกอบด้วยโคลง ๑ บท กาพย์ย้านี้ ๑๒ บท

บทเห่เรือกาگی ตัดตอนมาจากเรื่อง *กาگی* ตั้งแต่ตอนพญาครุฑลอบเข้ามาหานางกาگیในปราสาท เป็นบทเกี่ยวพาราตีของครุฑ และบทตัดพ้อต่อว่าของนางกาگی จบลงด้วยบทสังวาส ประกอบด้วยโคลง ๓ บท กาพย์ย้านี้ ๒๘ บท

บทเห่สังวาสและเห่ครวญ เป็นบทบรรยายความรักความอาลัยที่กวีต้องจากนางมา ประกอบด้วยโคลง ๔ บท กาพย์ย้านี้ ๒๘ บทแล้ว

จบลงด้วย *สวะเห่* อันเป็นบทขับชนิดหนึ่ง

คุณค่า

ภาพย์เห่เรือ ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์เป็นภาพย์หรือโคลงเรื่องสั้นๆ และนับว่าสั้นที่สุด เมื่อเทียบกับวรรณกรรมเอกในสมัยอยุธยาที่ได้ศึกษา ผ่านมาคือ *โคลงกำสรวล* และ *สมุทรโฆษคำฉันท์* แต่ *ภาพย์เห่เรือ* ฉบับนี้ก็ทรงคุณค่าทั้งในด้านความงามและความรู้ไม่แพ้เรื่องอื่น ๆ ดังจะได้พิจารณาเป็นลำดับดังนี้

๑. *คุณค่าทางด้านความงาม* *ภาพย์เห่เรือ* ฉบับนี้เขียนขึ้นด้วยภาษาไทยอย่างง่าย ๆ มีคำที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤต เขมร ฯลฯ ประปนอยู่เป็นส่วนน้อย หรือถ้ามีอยู่ก็มักจะเป็นคำที่อ่านเข้าใจง่าย ไม่จำเป็นต้องแปล แต่ความง่ายของภาษาก็มิได้ทำให้แงงามของวรรณคดีเรื่องนี้ด้อยไปกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่เต็มไปด้วยศัพท์แสงอันวิจิตรและโอ้อ่า ดังจะพิจารณาความงามของวรรณคดีเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

๑.๑ *คำที่เลือกสรรใช้* ดังได้กล่าวแล้วว่าวรรณคดีเรื่องนี้ใช้คำไทยอย่างง่าย ๆ เป็นส่วนมาก คำที่กวีเลือกสรรมาใช้จึงเป็นคำที่ง่ายแต่ให้ความหมายที่ลึกซึ้ง เช่น *สุดดวงจันทร์ สุดดวงจอมสวาทนาถบังอร นุชสุดสายสมร เจ้าตราตรู วนิดา สายสวาท ทรามสงวน แก้วพี เจ้าโฉมฉาย นวลสมร สายสุดสวาท แก้วกานดา เจ้าดวงทิพย์มณฑา พุ่มพวงดวงดอกไม้ โฉมงามทราชมเสงี่ยม ขัณฑเนตร สายสุดใจ แก้วกัษบอกร สายใจ สุดสายใจ ทรามวัย แก้วโกมล* คำเหล่านี้ล้วนแต่เป็นคำที่ฟังเข้าใจง่ายและยังเป็นที่น่าสนใจใช้กันอยู่ ดังปรากฏอยู่ในบทเพลงสมัยปัจจุบันมากมาย

๑.๒ *เสียงเสนาะ* แง่งามของเสียงที่เลือกใช้ในวรรณคดีเรื่องนี้ อาจจะแยกพิจารณาได้ดังนี้

๑.๒.๑ *สัมผัส* สัมผัสที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้มีทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสในอันไพเราะ เช่น

" เรือ เรือมารอนรอน	ก็พากระจะตกต่ำ
สนธยาจะใกล้ค่ำ	ค่านิ่งหน้าเจ้าตราตรู
เรือ เรือมา เรียง เรียง	นกบินเฉยไปทิ้งหมู่
ตัวเดียวมาพลัดคู่	เหมือนพ็อยู่ผู้เดียวดาย"

ความไพเราะของสัมผัสอักษร ร ในที่นี้นอกจากจะทำให้รื่นหูแล้ว ยังทำให้รู้สึกด้วยว่า ดวงอาทิตย์ค่อยลอยต่ำลงอย่างช้าๆ เหมือนไม้เต็มใจ ส่วนนกก็บินไปอย่างเหงาหงอย เหมือนกับความรู้สึกของกวีที่ถูกทอดทิ้ง

๑.๒.๒ ลีลาจังหวะ ลีลาจังหวะเต็มไปด้วย

ความเหมาะสมกับภาพที่บรรยาย เช่น ตอนที่บรรยายภาพเรือต่าง ๆ ซึ่งกำลังแล่นไปตามน้ำจังหวะของกาพย์จะเต็มไปด้วยความคึกคัก ดังความว่า

"ดนตรีมีอังกอล	ก้องกาหลพลแห่งโหม
โห่ฮึกครึกครื้นโครม	โสมนัสขึ้นรื่นเริงพล"

จังหวะในตอนนี้กระชั้นไปตามลีลาของเรือที่แล่นไปอย่างรวดเร็ว ครั้นแล้วผู้อ่านก็จะรู้สึกเหมือนกับว่า เรือค่อยลดความเร็วลง กลายเป็นทอดล่าอย่างอ้อยอิ่งเพราะคำบรรยายที่ว่า

"พิศพรรณปลาว่ายเคล้า	คิดถึงเจ้าเศร้าอารมณ์
มัตস্যายังรู้ชม	สาสมใจไม่พามา"

จังหวะในตอนนี้ช้าลงด้วยการใช้สัมผัสอักษรน้อยลง ราวกับความรู้สึกของกวีที่รื่นเริงอยู่พักหนึ่ง แล้วก็กลับเศร้าลงเมื่อนึกขึ้นมาได้ว่าตนขาดอะไรไปอย่างหนึ่ง

๑.๒.๓ การเลียนเสียงธรรมชาติ เสียงธรรมชาติ

ชาติไม่ว่าเป็นเสียงที่เกิดจากสายลม สายน้ำ เสียงมนุษย์ ฯลฯ ล้วนแต่ช่วยทำให้เกิดชีวิตชีวา ใกล้ความเป็นจริงขึ้น ดังคำบรรยายที่ว่า

"เรือครุฑยุคนาคหัว	ลี้วลอยมาพาฉันผยอง
พลพายกรายพายทอง	ร้องโห่โห่ไอ้เห่มา"
"นกแก้วแจ้วแจ้วเสียง	จับไม้เรียงเคียงคู่สอง"
"เสียงสรวลระรื่น	เสียงแก้วฟ้าเสียงใคร"

๑.๒.๕ การเล่นคำ การใช้คำพ้องเสียงในที่ใกล้กัน เพื่อให้ความหมายสัมพันธ์กันก็นับได้ว่าเป็นแง่งามอย่างหนึ่ง เช่น

"แก้มข้าข้าใครต้อง	อันแก้มน้องข้าเพราะชม
ปลาทุกทุกช่อกรรม	เหมือนทุกทุกที่จากนาง"
"เนื้ออ่อนอ่อนแต่ชื่อ	เนื้อน้องหรืออ่อนทั้งกาย"

ในที่นี้การเล่นช่อปลา กับพฤติกรรม และความรู้สึกของคนที่มีความงามได้อย่างกลมกลืน

๑.๓ ความหมายอันไพเราะกินใจ ความหมายอันไพเราะกินใจของวรรณคดีเรื่องนี้ เกิดขึ้นได้จากเหตุหลายประการ ดังจะแยกกล่าวเป็นข้อๆดังนี้

๑.๓.๑ อุปมาอุปไมย คือความงามอันเกิดจากการเปรียบเทียบ เช่น

"สุวรรณหงส์ทรงภู้อย	งอนชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลาศเลื่อนเดือนตาชม"

ในตอนนั้นผู้อ่านจะหลับตามองเห็นภาพเรืออันอ่อนช้อย และมีลีลาการล่องลอยอันสง่างามราวกับหงส์ อันหงส์อย่างธรรมดาอันนั้นก็งามมากอยู่แล้ว แต่นี่เป็นถึงหงส์อันเป็นพาหนะของพระพรหมซึ่งย่อมต้องมีความงามเหนือกว่าหงส์ทั้งหลายเสียอีกเช่นนี้ ภาพของเรือลำนี้จะมี ความงามสักเพียงไหน

ในส่วนที่เกี่ยวกับนางอันเป็นที่รักนั้นก็มิได้เปรียบเทียบไว้อย่างงดงามว่า

"เห็นฝูงงูรำฟ้อน
สร้อยทองย่องเขื่องชาย

คิดบังอรร่อนรำกราย
เหมือนสายสวาทนาดนวยจร"

ผู้อ่านจะรู้สึกได้ว่า นางมีลีลาอันกรีดกราย สง่างาม และลำพองด้วย
รู้ซึ่งถึงความงามของตนเอง ซึ่งก็ได้แก่ลักษณะของงูรำแพนที่นำมา
เปรียบเทียบนั่นเอง

๑.๓.๒ การใช้สัญลักษณ์ การใช้รูปพรรณแทน
นามพรรณทำให้ผู้อ่านต้องใช้ความคิด และเมื่อคิดได้ผู้อ่านย่อมจะซาบ
ซึ้งกับความงามที่สัมผัสเองด้วยใจนั้นได้ดี ดังเช่นตอนที่กวีบรรยายว่า

"ลมพัดกลัดเมฆเคลื่อน ฟ้าลั่นเลื่อนแลบแสงพราย
เวลาหกตกโปรยปราย สายสินธุ์นองท้องธารา"

ซึ่งก็เป็นการใช้ความรุนแรง ดึงคะนองของธรรมชาติ อันได้แก่ พายุ
ฝน ฟ้าคะนอง กระแสน้ำ เข้ามาเป็นตัวแทนของอารมณ์อันกระเจิด
กระเจิงของชายหญิงยามเมื่อมีความสัมพันธ์ทางเพศกัน การใช้
สัญลักษณ์เช่นนี้ทำให้ภาพที่อาจจะ เป็นอนาจารกลายเป็นศิลปะไปทันที

๑.๓.๓ การกล่าวเกินจริง การกล่าวเกินจริง
เป็นวิธีการที่ใช้แสดงอารมณ์อันรุนแรงของกวี เพื่อให้ผู้อ่านได้พลอย
รู้สึกตามไปด้วย นับว่าเป็นวิธีการที่กวีโรมานติกไม่อาจจะหลีกเลี่ยง
ได้ กวีแต่ละคนต่างก็พยายามสรรหาความอันโลดโผนต่าง ๆ มาอ้าง
เพื่อให้ผู้อ่านเห็นใจ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงใช้คำง่าย ๆ กล่าวเกิน
จริงได้อย่างลึกซึ้ง เช่น

"พี่ประมาทอาจหาญนัก	เพราะจงรักเจ้าสายสมร
เท่าฟ้าแผ่นดินดอน	หอนกล้วเวรเพราะหวังใจ"
"โหยหวนครวญใคร่ร้าง	อกเพียงพ่างล้างชีวี
นั่งนอนห่อนถามี	สิ่งซึ่งสุขทุกเวลา"
"เรียมรำน้ำตาตก	อกร้อนรุ่มตั้งสุมไฟ"
"แต่เข้าเท่าถึงเย็น	กล้ากลืนเชิญเป็นอาจิม
ชายใดในแผ่นดิน	ไม่เหมือนพี่ที่ตรอมใจ"

๑.๓.๔ การกล่าวอย่างตรงไปตรงมา ความรู้สึก
 ซาบซึ้งของผู้อ่าน นอกจากจะเกิดจากความอันโหดโผนพิสดารต่าง ๆ
 แล้วการกล่าวอย่างตรงไปตรงมาก็ให้ความงามได้อย่างเด่นชัดเช่นกัน
 เช่น

"พิศรูปก็น่ารัก พิศพักตร์ก็น่าชม
 อ่อนแอ้นอรเอวกลม ชมชวีญน้องต้องตาชาย"

ความในตอนนี้ไม่มีอะไรผิดประหลาดมหัศจรรย์ เป็นการกล่าวชมกัน
 อย่างง่าย ๆ ชื่อ ๆ และให้ภาพที่ชัดเจน

๑.๓.๕ การบรรยายอย่างต้องตีความ คำบรรยาย
 บางตอนมีความหมายซ่อนอยู่นอกเหนือไปจากคำที่ปรากฏ ผู้อ่าน
 ต้องพิจารณาตีความจึงจะมองเห็นสิ่งที่กวีแฝงไว้ในแต่ละวรรค เช่น

"ฝนตกยกปีกป้อง ฟ้าร้องต้องเอาตนงำ
 ชิดเชื้อเนื่อนวลซา อ่อนละมุนอ่อนอกเรียม"

สิ่งที่แฝงอยู่ก็คือ ความมั่นใจ ความปลอดภัย และความอบอุ่นที่นางพึง
 จะได้รับจากกวี ไม่ว่าฝนหรือฟ้าก็ไม่อาจจะมาระคายเคืองนางได้
 เพราะความยิ่งใหญ่ของกวีนั้น เหนือกว่าอำนาจทั้งปวงของธรรมชาติ
 สิ่งที่กวีไม่ได้เขียนคือ "ภายในอ้อมแขนและอ้อมอกของกวีนี้นางย่อม
 อบอุ่นและปลอดภัยพิบัติทั้งปวง ด้วยเดชานุภาพของกวีนั่นเอง"
 อย่างไรก็ตามผู้อ่านไม่จำเป็นต้องตีความเหมือน ๆ กัน หรือตีความ
 เหมือนกับใจกวี เพราะอาจจะมองเห็นคนละแง่ แต่สิ่งที่เหมือนกันก็คือ
 ความที่ตีได้นั้นเป็นแง่มุมแง่หนึ่งของวรรณคดี

๑.๓.๖ การบรรยายอย่างเห็นนวมการ คือการ
 ใช้คำบรรยายจนผู้อ่านมองเห็นความเคลื่อนไหวของเหตุการณ์นั้น ๆ
 เช่น

"สุพรรณแดงเดชะ	บินบน
กางปีกบังสุริย	มิดฟ้า
ร้อนลงสู่โพชยนต์	ปรากฏมาศ
เข้านิ่งแอบนุชเค	แนบเนียนวรสุม"

สองบาทแรกแสดงความหมายของความมีพลังอำนาจ ความกร้าว ความแข็งกระด้าง ความอวดดี ความล้าพอง ความห้าวหาญ ความดูหมิ่น ความร้อนแรง ฯลฯ ส่วนบาทสุดท้ายแสดงความหมายของความนุ่มนวล ความอ่อนโยน ความทะนุถนอม ฯลฯ ความหมายสองกลุ่มนี้มีลักษณะขัดแย้งกันอย่างเห็นได้ชัด แต่กวีก็สามารถรวบรวมความหมายที่มีนัยขัดแย้งกันให้มาปรากฏอยู่ในโคลงบทเดียวกันได้ ด้วยการใช้สะพานคือข้อความว่า "ร้อนลงสู่โพชยนต์ ปรากฏมาศ" อากา "ร้อน" เป็นอาการที่จำเป็นต้องใช้พลัง แต่ขณะเดียวกันก็เป็นอาการที่มีลักษณะนุ่มนวล ในที่นี้พญาครุฑแสดงอาการ "ร้อน" หลังจากได้แผลงฤทธิ์เดชอย่างรุนแรง เช่น บินสูงเหนือผู้อื่น หรือกางปีกบังพระอาทิตย์จนท้องฟ้ามืดครึ้ม เมื่อร้อนแล้วพฤติกรรมต่อไปของพญาครุฑก็มีลักษณะนุ่มนวลอ่อนโยนเช่นเดียวกับอาการร้อนคือ "แนบเนียนวรสุม"^{๓๓}

ในตอนนี้อย่างน้อยจะมองเห็นภาพพญาครุฑที่แผ่โฉมมาด้วยความรุนแรงอาจหาญ ครั้นแล้วก็ค่อยผ่อนคลายเป็น "ร้อน" ลงมาสู่ปราสาทของนางกาเกี๋ย ท้ายสุดอาการของพญาครุฑก็เปลี่ยนไปเป็นความอ่อนหวานนุ่มนวล ผิดแผกจากอาการแรกๆที่เห็นเป็นคนละคน ผู้อ่านจะมองเห็นภาพความเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน ทั้งในด้านกิริยาอาการ และอารมณ์ของพญาครุฑ

๑.๓.๓ การบรรยายที่ทำให้เห็นได้ด้วยความรู้สึก

ดังเช่น ตอนที่กวีกล่าวกับนางว่า

"ชาวสุดพุดจีบจีน	เจ้ามีสินพิมีศักดิ์
ทั้งวังเขาซังนิก	แต่พี่รักเจ้าคนเดียว"

เป็นการตีแผ่ความรู้สึก และสถานการณ์ของคู่รักได้เป็นอย่างดี นางนั้น

งามบริสุทธ์ กอปรด้วยทรัพย์สินซึ่งอาจจะหมายได้ทั้งคุณสมบัติ รูปสมบัติ และทรัพย์สมบัติ ส่วนกวีทรงฐานันดรศักดิ์อันสูงถึงขนาดพระมหากษัตริย์ ด้วยคุณสมบัตินั้นเหมาะสมด้วยกันทั้งสองฝ่ายนี้ ไม่น่าที่จะมีอุปสรรคใด มาแผ้วพานเลย แต่คำบรรยายในบาทที่สองทำให้ผู้อ่านรู้ซึ่งถึงจิตใจอัน อ้างว้างเปล่าเปลี่ยวของฝ่ายหญิงได้เป็นอย่างดี เพราะ "ทิ้งวังเขา ชิงนักร" ซึ่งอาจจะเป็นเพราะนางเป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์ มากจนผู้อื่นพากันอิจฉาริษยา อันเป็นผลให้นางไร้ความสุข และใน ท่ามกลางความเดี๋ยวตาย ลึนหวังของนางนั่นเอง ยังมีใครอีกคนหนึ่ง ซึ่งทรงศักดิ์อันสูงได้แอบสารภาพกับนางว่า "พี่รักเจ้าคนเดียว" ความ รักอันเร้นลับและลึกลอบนี้เองที่สร้างความชุ่มชื่นหัวใจให้แก่ทั้งสองฝ่าย จนลืมสิ้นทุกสิ่ง แม้แต่ความตาย และ ผู้อ่านก็จะรู้สึกเห็นตามไปด้วย ด้วยคำบรรยายเพียงสองบาทนี้เอง

๑.๓.๘ การกล่าวซ้ำ นอกจากจะเป็นการเล่น คำแล้ว ยังเป็นการเน้นความให้เด่นชัดยิ่งขึ้นอีก เช่น

"เพรางายวายเสพย์รส แสนกำสรดอดโอชา
อ้มทุกซ์อ้มชลนา อ้มโศกาน่านองชล"

คำ "อ้ม" แสดงความหมายว่า "เต็มเปี่ยม" และสิ่งที่ "เต็มเปี่ยม" ในที่นี้ก็คือความทุกข์ กวีใช้คำ "อ้ม" ซ้ำเน้นให้เห็นว่ามีความทุกข์ อย่างใหญ่หลวง

ในแง่ที่เกี่ยวกับความงาม กวีก็ใช้คำซ้ำด้วยเทคนิคอันเดียวกัน เช่น

"งวมทรงวงดั่งवाद งวมมารยาทนาถกรกราย
งวมพริ้มยิ้มแยมพราย งวมคำหวานลานใจถวิล"

๒. คุณค่าทางด้านความรู้ ความรู้ที่จะพึงหาได้จากวรรณคดี
เรื่องนี้อาจจะแยกกล่าวได้ดังนี้

๒.๑ เรื่องการเห่เรือ ในกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรม

ที่เบศปรากฏว่ามีคำอยู่ ๒ คำ ที่เขียนกำกับอยู่หน้าโคลงและกาพย์ บางบท คือคำว่า "ซ้าลวะเห่" และ "มุละเห่" และบทส่งท้ายมีชื่อว่า "สวะเห่"^{๓๔} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าเป็นชื่อของการเห่ ๓ ชนิด ส่วนลักษณะการเห่เรือของไทยนั้นแต่เดิมมามีอยู่ ๒ ประเภท คือ เห่เนื่องในการพระราชพิธี เช่น เห่เรือพระที่นั่งพระเจ้าแผ่นดินเมื่อเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค เป็นต้น หรือที่เรียกว่า "เห่เรือหลวง" และ เห่สำหรับเล่นเรือเที่ยวเตร่กันในพื้นเมืองหรือที่เรียกว่า "เห่เรือเล่น" บทเห่เรือกระบวนหลวงแต่โบราณจะใช้บทอันใดเห่ไม่ปรากฏ ส่วนบทเห่เรือของเจ้าฟ้าบรมทิเบศน์เป็นบทเห่เรือเล่น ซึ่งทรงแต่งไว้ในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา คงจะทรงไว้สำหรับเห่เรือพระที่นั่งของพระองค์เอง เวลาตามเสด็จขึ้นพระบาท ออกจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเวลาเข้าพวยักษ์ก็ถึงท่าเจ้าสนุก^{๓๕}

๒.๒ เรื่องกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค บทเห่เรือตอนที่หนึ่งคือเห่ชมกระบวนเรือนั้นปรากฏชื่อเรือต่าง ๆ หลายลำ ตั้งแต่เรือรัตนพิमानชัย จนถึงเรือเลียงผาใหญ่ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงศึกษาเรื่องกระบวนเรือในกาพย์เห่เรือนี้เทียบกับกระบวนพยุหยาตราเพชรพวง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังนี้

กระบวนเพชรพวงในครั้งนั้นจัดเป็น ๕ สาย เฉพาะตอนใกล้เรือพระที่นั่ง ความจริงควรจะเรียกว่าวางริ้วกระบวนเป็น ๕ สาย สายกลางเป็นริ้วเรือพระที่นั่งหรือสายพระราชยาน สายในซ้ายขวาเป็นริ้วเรือเห่เรียกว่าสายคู่เห่ สายนอกซ้ายขวาเป็นริ้วเรือกันเรียกว่าสายกัน ส่วนระเบียบกระบวนนั้นจัดแบ่งออกเป็น ๕ ตอน ตอนหน้าเรียกว่า กระบวนนอกหน้า (ได้แก่ทหารกองนอก) มีเรือพิฆาต ๓ คู่ เรือแซ่ ๕ คู่ เรือชัย ๑๐ คู่ เรือรูปสัตว์ ๒ ถัดมาถึงเรือรูปสัตว์อีก ๑ คู่ เป็นเรือประตุน้ำขึ้นนอกคั่นกระบวนนอกหน้ากับกระบวนต่อไป ตอนที่สองเรียกว่า กระบวนในหน้า ประกอบด้วยเรือรูปสัตว์ ๑๒ คู่

แล้วเป็นเรือเอกชัย ๑ คู่ เป็นเรือประตูลังขึ้นใน คั่นกระบวนในหน้ากับกระบวนต่อไป ตอนที่สามคือ *กระบวนพระราชยาน* ซึ่งประกอบไปด้วยเรือกิ่งหลายลำ ถัดไปเป็นเรือเอกชัย ๑ คู่ เป็นเรือประตูลังขึ้นใน คั่นกระบวนพระราชยาน กับกระบวนต่อไป ตอนที่สี่คือ *กระบวนในหลัง* มีเรือพระที่นั่งเอกชัย เรียงกัน ๓ ลำ คือ เรือพระที่นั่งกรมพระราชวังบวรฯ กับเรือพระที่นั่งเจ้าต่างกรม ทั้งสองลำนี้อยู่ในสายกลาง ส่วนสายในซ้ายขวามีเรือรูปสัตว์ ๓ คู่ ถัดไปเป็นเรือรูปสัตว์อีกหนึ่งคู่ เป็นเรือประตูลังขึ้นนอกคั่นกระบวนในหลังกับกระบวนต่อไป ตอนที่ห้า *กระบวนนอกหลัง* มีเรือแซ่ ๓ คู่ เรือพิฆาต ๒ คู่ นอกจากนั้นก็ยังมีเรืออื่น ๆ อยู่ในริ้วต่าง ๆ อีกเป็นระยะ ๆ รวมทั้งสิ้นเป็นเรือ ๑๑๓ ลำ^{๓๖}

ส่วนเรือกระบวนแห่ใน *ภาพย์แห่เรือ* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศน์ สมเด็จพระราชดาราธิราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงอธิบายว่า มีจำพวกต่าง ๆ ดังนี้^{๓๗}

- ๑) เรือต้น เป็นเรือกิ่ง ออกชื่อไว้ ๔ ลำ คือ เรือครุฑ เรือหงส์ เรือศรีสมรรถชัย และเรือไกรสรมุข
- ๒) เรือชัย มีกระทุ้งเส้า ตรงกับเรือตั้งที่หน้าเสด็จ
- ๓) เรือเหล่าแสนสาคร เป็นเรือรูปสัตว์ ระบุชื่อไว้ว่า ราชสีห์ ม้า สิงห์ นาค มังกร เลียงผา และนกอินทรี เรือรูปสัตว์เหล่านี้นคงมีที่มาอยู่ ๒ ทาง คือ ทางเขมร เช่น มีรูปสลักปรากฏอยู่ที่ปราสาทนครวัด อันเป็นรูปหน้าหงส์ หน้านาค หน้าเหรามังกร เป็นต้น แต่ไม่มีความหมายเป็นพิเศษนอกจากเพื่อความงามเท่านั้น อีกทางหนึ่งคือ ทางอินเดีย ซึ่งทำเป็นตราเครื่องหมายประจำตัวขุนรถ แต่ไทยมาทำกับเรือ เช่น เรือเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทำเป็นรูปราชสีห์ เรือเสนาบดีกระทรวงกลาโหมทำเป็นรูปคชสีห์ แต่ก่อนนี้ถ้าตัวเสนาบดีมิได้ตามเสด็จ เรือก็จะไม่ได้เข้าริ้ว ต่อมาแม้เสนาบดีจะมีได้ตาม

เสด็จก็เกณฑ์เอาเรือไปด้วยเพื่อความพร้อมเพรียง

๔) เรือเร็ว จัดเป็นเรือกลาง เรือในซ้ายขวา เรือนอกซ้ายขวา เรือหมายความเป็นเส้นเป็นสายหลายเส้นหลายสายเรียงขนานกัน บรรดาเรือทุกลำที่ต้องเกณฑ์เข้ากระบวนเรือเป็นเรือเร็วทั้งสิ้น และเรือกระบวนโดยมากก็มีธงประจำเรือ จึงสมกับคำที่ว่า "เรือเร็วทิวธงสลอน" ดังที่ปรากฏในภาพย์แห่งเรือนั้น

๒.๓ เรื่องธรรมเนียมชาติวิทยา ได้แก่ความรู้เรื่องสัตว์และพรรณไม้ต่าง ๆ ที่ปรากฏในบทเห่ชมปลา บทเห่ชมไม้ และบทเห่ชมนก แม้จะไม่ใช้ความรู้ที่ละเอียด แต่ก็ทำให้มองเห็นลักษณะโดยทั่วไปของสัตว์และพรรณไม้ต่าง ๆ ที่ทรงออกนามไว้ บางชนิดก็ปรากฏเพียงชื่อ เพราะในปัจจุบันหาดูได้ยาก หรือหาดูไม่ได้เสียแล้ว เช่น ปลาหางเบื่อน ปลาหัวเกศ

๒.๔ เรื่องจากวรรณคดีอื่น เท่าที่ปรากฏมีอยู่ ๒ ตอนคือ บรรยายป่าหิมพานต์ จากตอนหนึ่งใน *ไตรภูมิพระร่วง* และจากเรื่อง *กาพย์* อันเป็นชาดกเรื่องหนึ่ง ตัดตอนมาเฉพาะเมื่อพญาครุฑลักพานางกาก็ไปยังวิมานฉิมพลี แต่เป็นการนำเอาเหตุการณ์ในวรรณคดีกับเรื่องราวชีวิตส่วนพระองค์เข้ามาเขียนปะปนกัน

ผู้แต่ง และ สมัยที่แต่ง

ภาพย์แห่งเรือ เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นไว้ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ บางตอนอาจจะมีการแก้ไขหรือเพิ่มเติมเข้ามาในสมัยหลัง แต่ก็ก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐานเท่านั้น เช่น *บทเห่สังวาส* และ *เห่ครวญ* และบางตอนใน *เห่ชมปลา* มีคำว่า "ทรงแปลง" และ "ทรงแซก" ซึ่งสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาฯ ทรงสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศเองหรือ อาจจะเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^{๓๑} บางตอนมีผู้สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นของเก่าที่มีมาก่อน เช่น *เห่เรื่องกาพย์* อย่างไรก็ตามยังไม่มีหลักฐานใดหนักแน่นพอที่จะยืนยันได้ว่าตอน

ใดเป็นงานของกวีอื่นนอกจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ไชยเชษฐสุริยวงศ์ มีพระนามที่เรียกกันเป็นสามัญว่า "เจ้าฟ้ากุ้ง" เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศและสมเด็จพระพันวัสสาใหญ่ ซึ่งโปรดฯ ให้สถาปนาเป็นกรมหลวงอภัยนุชิตเป็นพระมารดา เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงมีพระภคินีร่วมพระชนนีอีก ๖ พระองค์ รวมเป็น ๗ พระองค์ด้วยกันคือ เจ้าฟ้าหญิงบรม (กรมขุนเสนาพิทักษ์) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ เจ้าฟ้าหญิงกิตา เจ้าฟ้าหญิงรัศมี เจ้าฟ้าหญิงสุริยวงศ์ เจ้าฟ้าหญิงสุริยา เจ้าฟ้าหญิงนุ้ม หรือ อินทสุดาวดี และทรงมีพระเจ้าน้องยาและน้องนางต่างพระชนนีอีกหลายองค์ เมื่อสมเด็จพระราชบิดาได้เสวยราชย์แล้ว โปรดฯ ให้สถาปนาพระอิสริยยศเจ้าฟ้าธรรมธิเบศเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มีพระนามว่า เจ้าฟ้าฯ กรมขุนเสนาพิทักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๖

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงมีเจ้าฟ้าชาย "ลูกพี่ลูกน้อง" ซึ่งควรกล่าวถึงอยู่พระองค์หนึ่งคือเจ้าฟ้านเรนทร์ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ และเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงโปรดปรานรักใคร่มาก แต่เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุในพระบวรพุทธศาสนา เมื่อสมเด็จพระเจ้าท้ายสระประสูติพระชนก จึงโปรดฯ มอบราชสมบัติให้แก่เจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรสองค์หนึ่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช ไม่พอพระทัย และตรัสว่าถ้าโปรดฯ มอบราชสมบัติให้แก่เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ จึงจะยอมถวาย สมเด็จพระมหาอุปราชกับเจ้าฟ้าอภัยจึงได้รพ่งแย่งสมบัติกันขึ้น ในที่สุดเจ้าฟ้าอภัยพ่ายแพ้ พระมหาอุปราชได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ส่วนเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์คงประทับอยู่ในวัดยอดเกาะ มิได้ลาผนวช ด้วยเหตุนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศจึงทรงเกรงว่าเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์จะเป็นศัตรูราชสมบัติ และคิดหาทางกำจัดอยู่ตลอดเวลา

เมื่อปีพ.ศ. ๒๒๗๘ ขณะที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศประชวร และประทับอยู่ในพระราชวัง เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ใช้ให้พระบิดาของพระองค์เองไปทูลลงนิมนต์เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ให้เสด็จเข้ามาเยี่ยมพระอาการ เมื่อเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์เสด็จมา เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ก็ลอบใช้ดาบจ้วงฟันจนจิวรขาด แต่เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์มิได้ทรงเป็นอันตรายแต่อย่างใด เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงทราบก็ทรงพระพิโรธเป็นอันมาก เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ทรงกลัวพระอาญาจึงเสด็จไปผนวชอยู่ ณ วัดโคกแสงมีพระฉายาในสมณเพศว่า "สิริपाल"

ในระยะที่ผนวชอยู่นี้ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ได้ทรงพระนิพนธ์วรรณคดีทางพุทธศาสนาขึ้น ๒ เรื่องคือ *นิพนธ์นิพนธ์สุตราหลวง* เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๙ และ *พระมาลัยคำหลวง* เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๐ และในปลายปีนั้นเองกรมหลวงอภัยนุชิตพระชนนีประชวรหนัก ได้กราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ แล้วกรมหลวงอภัยนุชิตก็สิ้นพระชนม์ต่อมาอีก ๕ ปี คือใน พ.ศ. ๒๒๘๔ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้โปรดฯ ให้สถาปนาเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ขึ้นดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และโปรดฯ ให้สถาปนาเจ้าฟ้าหญิงอินทสุดาวดีเป็นกรมขุนยี่สารเสนี หรือ *พิศาลเสนี* แล้วพระราชทานให้เป็นอัครมเหสีของกรมพระราชวังบวรฯ นอกจากพระอัครมเหสีพระองค์นี้แล้ว เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ยังทรงมีพระชายาและเจ้าจอมหม่อมห้ามอีกหลายองค์และหลายคน

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๙๘ ขณะที่กรมพระราชวังบวรฯ กำลังประชวรเป็นพระโรคคุดทะราดอยู่ วันหนึ่งมีพระบัญชาให้ตำรวจมาเอาตัวเจ้ากรม ปลัดกรม นายเวรปลัดกรม ในกรมหมื่นจตุรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสวกักดี มาลงโทษในฐานะที่ทำสูงศักดิ์ ด้วยเจ้ากรมเป็นหมื่น แต่ตั้งกันในกรมชั้นเป็นขุน กรมหมื่นทั้งสามพระองค์เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และเป็นพระอนุชาต่างชนนีกับกรมพระราชวังบวรฯ และคงจะเป็นด้วยเหตุนี้ กรมหมื่นสุนทรเทพจึงทรงผูกอาฆาตได้นำเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศว่า กรมพระราชวังบวรฯ ลอบเสด็จเข้าไปเป็นธุระ

กับเจ้าฟ้าสังวาลย์ พระมเหสีองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นหลายครั้ง กรมพระราชวังบวรฯ ก็ทรงรับเป็นสัตย์ตลอดข้อหา จึงทรงถูกลงพระอาญาเขียนจนสิ้นพระชนม์ ส่วนเจ้าฟ้าสังวาลย์ก็ถูกลงพระราชอาญาสิ้นพระชนม์ตามไปด้วย พระศพของทั้งสององค์ได้ถูกนำไปฝังไว้ด้วยกัน ณ วัดไชยวัฒนาราม ประมาณเวลาที่ทั้งสององค์สิ้นพระชนม์คือระหว่างวันแรม ๒ ค่ำ ถึงวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๙ ปีกุน สัปตศก พ.ศ. ๒๒๙๘^{๓๐}

พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์ จะมีเรื่องอื่นใดบ้างหากทราบตลอดไม่ แต่วรรณคดีอันเป็นพระนิพนธ์ที่เหลือสืบมาบัดนี้มีดังนี้

๑. บทเห่เรือ ๕ บท
๒. บทเห่เรื่องกาภิ ๓ ตอน
๓. บทเห่สังวาสและเห่ครวญ อย่างละบท
๔. กาพย์ห่อโคลง นิราศธารโศก หรือ นิราศพระบาท
๕. กาพย์ห่อโคลง นิราศธารทองแดง
๖. นันทโศกนันทสูรคำหลวง
๗. พระมาลัยคำหลวง
๘. เพลงยาวบางบท

เชิงอรรถ

¹ หมายความว่า *วรรณคดี* และ *วรรณศิลป์* ใน
กุหลาบ มัลลิกะมาส, *คุณหญิง, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย*
พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖)

ลีลา พิณฆราวาส และคณะ, *ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย*
(พระนคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕)

² วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่ได้รับยกย่องจาก *วรรณคดีสโมสร* คือ
มหาชาติคำเทศน์ เป็นยอดของ "กลอนกาพย์"

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นยอดของ "กลอนเสภา"

อิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

เป็นยอดของ "กลอนบทละคร"

หัวใจนักรบ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖

เป็นยอดของ "บทละครพูด"

สามก๊ก ความเจ้าพระยาคลัง (หน)

เป็นยอดของ "ความเรียงเรื่องนิทาน"

พระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕

เป็นยอดของ "ความเรียงเรื่องอธิบาย"

³ วรรณคดี, พระ, *คู่มือกำสรวลศรีปราชญ์* (พระนคร: จุฬาลง
กรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๐๓), หน้าคำนำ

⁴ ในปัจจุบันมีผู้ชำระ ทำคำอธิบาย หรือเขียนวิจารณ์ *จดลง
กำสรวล* ขึ้นหลายท่าน ปรากฏฉบับต่างๆ ดังนี้

๑. ประชุมวรรณคดีไทย ภาค ๑ กำสรวลศรีปราชญ์

นายตำรา ณ เมืองใต้ ผู้รวบรวม กระแสสินธุ์ ผู้เรียบเรียง เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๙๓

๒. กำนวณศรึปรารษณ์ นึรารศนรึนทรึ

ประษุฒวรรมคคตึวึจารณึเกึยวกับเรื่งลึลึตพระลลและกำสรวณศรึปรารษณ์
รวบรวมโดย พ.ณ ประมวณมารค เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒

๓. คຸม็ือกำสรวณศรึปรารษณ์ ของ พระวรวทษัฬลึฐ
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓

๔. ประวตึ และ โคลงกำสรวณศรึปรารษณ์

พรึอมดว้บับนทึกสอบทานและหมายเหตุของ นายชนิต อญุ้โพษั, กรม
คึลปากรจึตพึมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓

๕. คຸม็ือกำสรวณศรึปรารษณ์ ของ ลึลลนา คึรึเจรึญ
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

^๕ วรวทษัฬลึฐ, พระ, เรื่งเตม, หน้า ๕

^๖ กุหลาบ มัลลึกะมาส, คຸณหึง, ความรึ้ทว้ไปทางวรรมคคตึทอษ
พึมพ์คั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพะ: มหาวึทยาลึยรารมค้าหัง, ๒๕๓๖), หน้า
๑๖๓-๑๖๗

^๗ ชลชึรา ลึตยารึฒนา, "การนำวรรมคคตึวึจารณึแผนหึมบแบบ
ตะวันตคมาใช้กับวรรมคคตึทอษ" (วึทยานึพนธ์ปรึญญามหาบัณทึต, บัณทึต
วึทยาลึย จຸฬาลงกรณึมหาวึทยาลึย ๒๕๑๓), หน้า ๒๑๗-๒๑๘

^๘ ช้าง คึอ จ้าง ในภาษาหนือ แบลว่า ร้องให้

^๙ ชึยลึทึรึ เศรชฐบຸปลา, ภาษาถึนในวรรมคคตึ (พระนคระ
มึตรสชยาม, ๒๕๑๘), หน้า ๕๕-๖๒

^{๑๐} ปรีชึตึชรรมธาดา, พระชา, กำสรวณศรึปรารษณ์ นึรารศ-
นรึนทรึ ผู้รวบรวม พ.ณ ประมวณมารค (พระนคระ: แพร้พึทษา,
๒๕๐๒), หน้า ๑๘-๕๗

^{๑๑} สຸมนชชาติ สวึสตึกุล, ม.ร.ว., "วึนึจณึยเรื่งกำสรวณศรึ-
ปรารษณ์" วังวรรมคคตึ (พฤษภาคค, ๒๕๙๐)

^{๑๒} กระแสลึนญั, ประษุฒวรรมคคตึทอษ ภาค ๑ กำสรวณศรึ-
ปรารษณ์ (พระนคระ: ทอษวึฒนาพานึช, ๒๕๐๒), หน้า ๑-๓๗

^{๑๓} เรื่งเด็ชวกัน, หน้า ๑๙๕

^{๑๔} ชนิต อญุ้โพษั "วรรมคคตึวึจารณึ ประษุฒวรรมคคตึทอษ
ภาค ๑ กำสรวณศรึปรารษณ์ ของกระแสลึนญั" กำสรวณศรึปรารษณ์

นิราศนรินทร์ ผู้รวบรวม พ. ณ ประมวญมารค (พระนคร:
แพร์พิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๓๓๙-๓๔๖

¹⁵ ษนิต อยู่โพธิ์, **ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์**
(พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๗๕-๘๒

¹⁶ นักวรรณคดีบางท่านสันนิษฐานว่า อาจจะต้องในสมัยสมเด็จพระ
พระราชอาธิบดีที่ ๒

¹⁷ พ. ณ ประมวญมารค, **กำสรวลศรีปราชญ์ นิราศนรินทร์**
(พระนคร: แพร์พิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๓๔๓-๔๔๔

¹⁸ มานิต วัลลิโกดม, "ตามเรือใบขึงทอง", เรื่องเดิม,
หน้า ๕๑๒-๕๒๔

¹⁹ ภูมิคุ้มคำรากลอน (พระนคร: ครูสภา, ๒๕๐๕)

²⁰ / เป็นเครื่องหมายแทน ครู - เป็นเครื่องหมายแทน ลหุ

²¹ ษริต เรื่องฤทธิ, "สมุทรโฆษในปัญหาสชาดก" **สมุทรโฆษ**
คำฉันท์ (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), หน้า ๒๗๖-๒๗๗

²² ษนิต อยู่โพธิ์, "ประวัติพระมหाराชครู", เรื่องเดิม,
หน้า (๓๙)-(๔๖)

²³ ษนิต อยู่โพธิ์, "พระโหราธิบดี" **กำสรวลศรีปราชญ์**
นิราศนรินทร์ ผู้รวบรวม พ. ณ ประมวญมารค (พระนคร: แพร์
พิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๕๐๕-๕๐๘

²⁴ ในที่อื่น ๆ มักจะกล่าววว่า ไม่ทราบผู้แต่ง

²⁵ ษนิต อยู่โพธิ์, "พระประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช"
สมุทรโฆษคำฉันท์ (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๓),
หน้า (๙)-(๓๘)

²⁶ กุลทรัพย์ ชื่นรุ่งโรจน์ (เกษแม่นกิจ), "พระประวัติสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชินอรส" **สมุทรโฆษคำฉันท์** (พระ
นคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), หน้า (๔๗)-(๕๐)

²⁷ นายชัย เรื่องศิลป์

²⁸ มหาราช อาจหมายถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเรียกกันว่า
มหาราช ทุกพระองค์ ถ้าเป็นเช่นนั้น มหาราช จะต้องหมายถึงคน
หลายคน

²⁰ อนิรุทธ ในที่นี้อาจจะหมายถึงเรื่องอนิรุทธในคัมภีร์วิษณุปุราณ
ก็ได้ดังที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น

³⁰ ชัย เรื่องศิลป์, "ใครแต่งสมุทรโฆษคำฉันท์" ศิลปากร
ปีที่ ๙ เล่ม ๑ (พฤษภาคม, ๒๕๐๘), หน้า ๓๖-๔๕

³¹ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, "บันทึกเรื่องผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์"
ศิลปากร ปีที่ ๙ เล่ม ๑ (พฤษภาคม, ๒๕๐๘), หน้า ๓๖-๔๕

³² ธนิต อยู่โพธิ์, "คำนำ" เจ้าฟ้าธรรมธิเบศพร้อมด้วยพระ
ประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง (พระนคร: กรมศิลปากร,
๒๕๐๕), หน้า (๔)-(๕)

³³ ชลธิรา สัตยวัฒนา, เรื่องเดิม, หน้า ๒๒๒-๒๒๖

³⁴ ทำนองเห่ดังกล่าวจะฟังได้จากแผ่นเสียงของกรมศิลปากร

³⁵ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา "อธิบายตำนานเห่
เรือ" เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๕),
หน้า ๓๑๓-๓๑๒

³⁶ นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระยา เจ้าฟ้ากรมพระยา, และ
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, สำนัสมเด็จ เล่ม ๒
(พระนคร: ศรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๒๗-๒๓๕

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐-๒๒๕

³⁸ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๕),
หน้า ๒๗-๒๘

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๒๒